

14. KOMMISJONENS VURDERINGER AV VIRKSOMHETEN I FORSVARETS ETTERRETNINGSTJENESTE

14.1. Generelle utgangspunkter

Inntil 1965, da Forsvarets sikkerhetstjeneste ble skilt ut fra E-staben og gjort til egen fagstab i Forsvarsstaben, var sikkerhetstjenesten en del av E-stabens oppgaver. Denne del av virksomheten er vurdert ovenfor under 11.2.

Med denne reservasjon har E-stabens oppdrag i fred utelukkende vært rettet mot den ytre trussel. Stabens oppgave har vært å innhente, analysere og formidle informasjon om fremmed virksomhet som er av interesse for landets forsvarsberedskap og sikkerhetspolitikk til enhver tid. Oppgaven er ikke rettet mot den sikkerhetstrussel norske borgere måtte representere. Kartlegging av norske borgere i sikkerhetsøyemed har således ligget utenfor etterretningstjenestens oppgaver.

Utenfor oppgaven ligger også kontraetterretning - å kartlegge og motvirke utenlandsk etterretningsvirksomhet mot Norge. Som fremhevet under kapittel 7 er det imidlertid en sammenheng mellom den indre og ytre trussel og sikkerhet. I hele granskingsperioden har det således vært sett som maktpåliggende at de hemmelige tjenestene samarbeider, utveksler opplysninger om forhold av sikkerhetsmessig betydning og koordinerer sin virksomhet. Dette betyr ikke at den ene tjeneste gjennom samarbeid kan overta de oppgavene som etter instruksen tilligger den andre.

Overvåkinginstruksen av 1952 inneholdt bestemmelser, som forutsatte samarbeid mellom tjenestens distriktssentraler og den militære distriktskommando i henhold til "særinstruks og gjeldende retningslinjer", men først ved samarbeidsinstruksen av 1955 ble det gitt nærmere retningslinjer for samarbeidet. Samarbeidet mellom E-staben og Overvåkingssentralen har fra 1947 blitt drøftet og koordinert i skiftende og mer eller mindre formaliserte koordineringsutvalg, jf oversikten i 4.5. Av størst praktisk interesse for kommisjonens vurderinger er samarbeidet i Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg, som var i virksomhet fra 1949 til 1965. Utvalget ble i tidsrommet 1954-1965 ledet av direktør og senere ekspedisjonssjef ved statsministerens kontor, Andreas Andersen. Det vises til fremstillingen av utvalgets sammensetning under 9.6.2.2.

Den kartlegging av kommunister som skjedde i E-stabens regi fra slutten av 1940- og i første halvdel av 1950-årene, er fremstilt under kapitlet om granskingen av Forsvarets sikkerhetstjeneste, jf 10.2. Denne kartleggingen skjedde også i samarbeid med kretser innenfor arbeiderbevegelsen, blant annet ved at E-staben betalte sekretærer i Arbeidernes Opplysningsforbund/Arbeiderpartiet for å innhente opplysninger om kommunister og kommunistisk virksomhet, samtidig som krefter innenfor arbeiderbevegelsen fikk tilgang til opplysninger etterretningstjenesten hadde om tilsvarende forhold. Dette er nærmere vurdert i pkt 16.2.2. For øvrig er hovedsakelig følgende påstander blitt rettet mot Forsvarets etterretningstjeneste:

- Etterretningstjenesten eller personer innenfor denne tjenesten har i alle år avlyttet telefonen til i første rekke regjeringsmedlemmer, stortingsrepresentanter og embetsmenn i statsforvaltningen. Frem til slutten av 1970-årene skjedde avlyttingen fra en bunker ved Ruseløkka skole, siden har den foregått annet steds fra.
- Okkupasjonsberedskapsstyrken - Stay behind - er blitt misbrukt til kartlegging av norske borgere, til dels i samarbeid med private grupper med utspring i Heimevernet, som også har hatt forbindelser til Politiets overvåkingstjeneste.
- Opplysninger fra avlyttingsvirksomheten og fra etterretningsvirksomheten for øvrig er blitt misbrukt til partipolitiske formål, til utilbørlig politisk påvirkning, ved tilsetninger i Forsvaret mv.

Fremstillingen under kapittel 13 viser at kommisjonens gransking av påstandene i en viss utstrekning har nødvendiggjort undersøkelser også av forholdet til samarbeidende tjenester. Undersøkelsene har vært nødvendige for å ta stilling til om samarbeidet har ført til ulovlig eller irregulær kartlegging av eller utveksling av opplysninger om norske borgere.

I sammenheng med disse undersøkelsene har kommisjonen også gått inn i finansieringen av etterretningstjenestens virksomhet. Deler av virksomheten har i granskingsperioden ikke bare vært finansiert over statsbudsjettet, men også ved bidrag fra samarbeidende tjenester, noe som i utgangspunktet har gitt tjenesten større handlefrihet enn det som er vanlig i Forsvaret. Kommisjonens undersøkelser har i første rekke vært rettet mot kontrollen med de midler som er tilført tjenesten. Det vises til fremstillingen av Kontrollutvalget under 13.11, jf også fremstillingen av samarbeidet med amerikanerne under 13.8.3. Fremstillingen her viser at bruken av midlene har vært under betryggende kontroll og at det ikke er holdepunkter for å anta at økonomiske overføringer er misbrukt for ulovlige eller irregulære formål. Heller ikke er det noe som tyder på at utenlandske samarbeidspartnere har vært engasjert i ulovlig eller irregulær kartlegging av norske borgere eller har brukt sin deltakelse i finansiering av norsk etterretningsvirksomhet eller andre forhold som grunnlag for utilbørlig press mot norske myndigheter. Et spørsmål må likevel stilles om dette når det gjelder grunnlaget for at norske myndigheter helt fra slutten av 1940-årene ga amerikanske myndigheter personopplysninger til bruk ved visumundersøkelser og kontroll av sjøfolk på skip som anløp USA, blant annet opplysninger om norske borgeres politiske tilhørighet, jf under 8.5.4. og 8.5.5.

I løpet av de siste årene har det stadig blitt fremsatt påstander eller antydninger om at E-staben eller personer innenfor staben bisto Mossad i forbindelse med drapet på Ahmed Bouchiki på Lillehammer i juli 1973. Antydninger om bistand har også vært rettet mot politiets overvåkingstjeneste. Kommisjonen har ikke uten videre oppfattet påstandene som seg uvedkommende. Den har imidlertid ikke kunnet drive omfattende ordinær etterforskning i enkeltsaker, jf pkt 6.1. Kommisjonen har iverksatt de undersøkelser som er naturlige innenfor rammen av dens meget omfattende mandat og under hensyntaken til at påtalemyndigheten har iverksatt ny etterforskning i saken.

Som fremstillingen under 13.10. viser, har kommisjonen ikke funnet holdepunkter for at E-staben eller personer innenfor staben ytet de israelske agentene bistand i forbindelse med drapet. Det er grunn til å presisere at påstandene i det alt vesentlige har karakter av generelle spekulasjoner - med utgangspunkt i hva enkelte journalister mener å vite om karakteren av samarbeidet mellom norske hemmelige tjenester og Mossad mv. Et unntak danner påstandene fra den tidligere Mossad-agenten Victor Ostrovsky som har påstått at Trond Johansen er Mossad-agent med kodenavnet Oscar, og at Johansen i hvert fall ga Mossad etterfølgende bistand i forbindelse med drapet på Bouchiki. Denne ytterst alvorlige påstand er tildels gjentatt i norske medier. Hensett til alvoret i påstanden og til at det er vanskelig for tjenestemenn å beskytte seg mot slike påstander, har kommisjonen funnet det nødvendig å kommentere det grunnlaget som Ostrovsky har anført for påstanden. Som fremstillingen under 13.10.1 viser, er påstanden etter kommisjonens oppfatning uten grunnlag.

Kommisjonen skal i det følgende først behandle den telefon- og romavlyttingsvirksomhet som har foregått i E-stabens regi og vurdere denne i forhold til de påstander som er fremsatt. Derneft skal kommisjonen se nærmere på om E-staben eller grupperinger innenfor staben etter 1965 har drevet kartlegging eller registrering av norske borgeres politiske tilhørighet eller virksomhet. Videre omfatter vurderingene stabens meddelelse av opplysninger til andre lands tjenester. Til slutt skal kommisjonen behandle påstandene om at E-staben eller personer innenfor staben misbrakte personopplysninger for politiske eller andre formål.

14.2. Avlyttingsvirksomheten

14.2.1. Telefonavlytting

14.2.1.1. Rettslig utgangspunkt

Det rettslige utgangspunkt er angitt under 9.4.1.1: I 1950 ble det ved en endring av loven av 24. juni 1915 nr 5 åpnet adgang for Kongen eller den han gir fullmakt til å gi bestemmelser om telefonkontroll av hensyn til rikets sikkerhet. I prinsippet vil også E-staben kunne gis adgang til å utføre telefonkontroll ved forskrift i medhold til loven. Slike forskrifter er imidlertid ikke gitt. For E-staben har derfor telefonkontroll vært ulovlig i hele granskingsperioden. I 1958 ble telefonavlytting gjort straffbart gjennom vedtakelsen av straffelovens § 145 a. Før dette kunne avlytting i offentlig regi eventuelt straffes som tjenesteforsømmelse, jf straffelovens kapittel 33.

14.2.1.2. Avlytting av utenlandske kontorer

Som fremstillingen under 13.6.1 viser, ble avlyttingsutstyr installert i Ruseløkkabunkeren i 1947/48 med det siktemål å avlytte norske kommunisters virksomhet. Avlytting av telefonen til kommunistorganet "Friheten", i avisens redaksjonslokale i Folketeaterbygningen, ble forberedt. Det er noe uklart om avlyttingen kom til utførelse.

I 1949 ble det etablert avlyttingsvirksomhet i bunkeren, i samarbeid med og under finansiell medvirkning fra amerikanske tjenester. Virksomheten omfattet avlytting av utenlandske kontorer. I 1950 ble "Operasjon Muldvarp" iverksatt - avlytting av de sovjetiske shipping-kontorene Sovfrakt og Nordfrakt, eller Morflot som det også en tid het. Etter hvert kom betegnelsen Muldvarp til å omfatte all avlyttingsvirksomhet i bunkeren.

Avlyttingen har etter alt å dømme pågått til høsten 1960, da overvåkingspolitiet, etter at forskriften av 19. august 1960 om post-, telegram- og telefonkontroll var gitt, overtok virksomheten med unntak for avlyttingen av shippingkontorene. Dette fremgår av notat utarbeidet i Forsvarsdepartementet 29. desember 1960, på grunnlag av et møte dagen før mellom Vilhelm Evang og departementet, der blant annet statssekretæren deltok. Av notatet, som er sitert ovenfor under 13.6.1.3, fremgår det at overvåkingspolitiet samme høst "har overtatt all virksomhet ved Muldvarp unntagen det man tar av sovjetisk shipping og telexmeldinger".

E-stabens avlytting av de sovjetiske shippingkontorer fortsatte til rundt midten av 1980-årene. I tiden etter 1970 skjedde avlyttingen ikke lenger fra bunkeren.

Avlyttingsvirksomheten, som først og fremst hadde kontraetterretningsmessig formål, må allerede på et tidlig tidspunkt ses som et samarbeidsprosjekt mellom E-staben og Politiets overvåkingstjeneste. Fra 1955 deltok overvåkingstjenesten også i det praktiske arbeidet. Som det fremgår under 9.6.3.1, drev imidlertid overvåkingstjenesten selv i årene frem til 1960 en avlyttingsvirksomhet av tilsvarende karakter. I forhold til E-staben hadde overvåkingstjenesten begrensede ressurser. Det fremgår av protokollene for Regjeringens sikkerhetsutvalg at tjenestens anmodninger om bevilgninger til telefonavlyttingsformål - i første rekke opptaksutstyr - ble avslått av utvalget i desember 1956, og i juni 1957 utsatt til neste budsjettbehandling. Hva som siden skjedde, fremgår ikke av protokollene, men det er på det rene at Overvåkingsentralen ble utstyrt med båndopptakere i 1957. Det kan ligge nær å se avslagene i sammenheng med avlyttingskapasiteten i bunkeren, og det samarbeid som der var etablert.

Den avlytting som her er beskrevet var - på samme måte som den tilsvarende avlytting i overvåkingstjenestens regi - ikke direkte rettet mot norske borgere. Dette betyr likevel ikke at det lå utenfor interessefeltet å kartlegge hvilke nordmenn som var i kontakt med de utenlandske kontorer mv som ble avlyttet, og hvilken karakter disse kontakter hadde. Det må legges til grunn at utskrift av alle bånd ble levert Overvåkingsentralen, hvor navn på nordmenn som var deltakere i de avlyttede samtaler normalt ble registrert, på linje med de navn overvåkingstjenesten innhentet ved den avlytting tjenesten selv drev. Et ikke ubetydelig antall navn er på dette grunnlag blitt registrert i Overvåkingsentralens arkiv.

Utskrifter fra avlyttingsvirksomheten er dessuten gått til samarbeidende tjenester, jf om dette nedenfor under 14.3.3.3.

Selv om kommisjonen ikke har funnet noe dokument som omtaler avlyttingsvirksomheten i bunkeren før den i det vesentlige var avvirket, må det legges til

grunn at overordnet myndighet, Forsvarsdepartementet og Regjeringens sikkerhetsutvalg, i hovedtrekk var innforstått med avlyttingsvirksomheten der. Dette fremgår blant annet av notatet av 29. desember 1960 som er omtalt ovenfor. Likeledes må det legges til grunn at virksomheten var kjent for Koordineringsutvalgets formann og antakelig av en del av de øvrige personer som gjennom årene var medlem av utvalget. Også på dette punkt viser kommisjonen til vurderingen av det tilsvarende spørsmål i forbindelse med overvåkingstjenestens avlyttingsvirksomhet.

14.2.1.3. *Telefonavlytting av norske borgere*

Påstander om at E-staben eller kretser innenfor staben i årtier har stått bak en omfattende, systematisk avlytting av norske borgere - regjeringsmedlemmer, stortingsrepresentanter, partikontorer, embets- og tjenestemenn mv - har mest konkret vært fremsatt i boken *Vi som styrer Norge*. Avlytting har ifølge boken foregått flere steder. Men den sentrale "avlyttingsenheten" befant seg i bunkeren i Ruseløkkveien - "Snuskestasjonen" som forfatterne kaller den.

I boken gis det på side 127-129 uttrykk for at

"avlyttingsbunkeren ... ble avdekket i september 1988. Da var det gått 15 år siden en sentral person i AKP(m-l) fikk en alvorlig melding, en advarsel fra spesielle kilder i politiet: Vær klar over at dere og mange andre som driver politisk arbeid, blir avlyttet fra en bunker under en skole i Oslo.

Men 15 år er kort tid om en tenker og kalkulerer slik hemmelighetsskremmeri gjør, der de sitter, både høyt og lavt. I 1973 var avlyttingsenheten fortsatt i drift. Det nærmet seg 80-årene før den ble rigget ned. Faren for å bli avslørt, og ny teknikk, førte til at avlyttingen ble flyttet til et annet sted.

Det tok lang tid å "dechiffrere" bunkeren. Da det først skjedde, gjensto mye å avdekke. Denne "geniale" enheten var en av E-stabens best bevarte hemmeligheter. I dag er det lett å forstå grunnen: E-staben avlyttet ikke bare ambassader og handelsdelegasjoner fra bunkeren. De avlyttet også partikontorer, politikere, Storting, regjering og utvalgte telefoner i statsadministrasjonen. At den militære etterretningstjenesten har stått for en slik avlytting av det "sivile norske samfunn", var kritikkverdige nok i 1950- og 1960-årene. I 1970- og 1980-årene er det en skandale."

Påstandene utpenses nærmere på de etterfølgende sidene. Kildene hevdes å være "en E-veteran", uten at det fremgår om det er samme eller forskjellige kilder. Ifølge boken side 133 var bunkeren

"en sentral som ga uvanlige gode muligheter for å avlytte enhver telefon fra og til Stortinget og Regjeringen. ... I denne sentralen fantes også den spesielle telefonserien, det tresifrede systemet. Et system som skulle være garantert sikret mot alle former for avlytting. Det var 30-40 VIPer, svært viktige personer i Regjering, Forsvar og departementer som hadde tresifret telefonnummer. Og som systematisk ble avlyttet. Med høyeste prioritet. Slik den tidligere Høyre-formannen Erling Norvik ble advart mot i 1982."

Ifølge forfatterne dreiet det seg om en avansert avlyttingsenhet; i bunkeren var det opp til 30 skiftarbeidende "operatører" i løpet av et døgn. Samtalene ble "avlyttet, spilt av på bånd; først på de gamle, store spolene, deretter de noe mindre og noe mer teknisk raffinerte ...". Båndene ble, for øvrig sammen med bånd "fra Televerkets hovedkontor i Oslo sentrum, kjørt til E-tjenestens hovedkvarter", jf side 135.

"Enheten som lå i bunkeren ... ble i slutten av 70-årene omorganisert og erstattet av en ny og mer avansert enhet." Ifølge forfatternes kilder, med "støtte fra erfarne operatører i Televerket og Forsvarets tele- og datatjeneste", er det "sterke indikasjoner" på at avlyttingsentralen ble flyttet til "Krigshovedkvarter B" og kanskje senere til "Krigshovedkvarter A", jf boken side 240 og 244. Herfra skjer avlyttingen den dag i dag, jf side 244.

På side 136 i boken hevder forfatterne at

"det er mange som kunne ha vitnet om hva som foregikk i bunkeren. Noen er døde og andre lever i beste velgående. Vi kjenner fem som vet, som føler seg bundet av taushetsplikten."

I det følgende skal det først sies noe om avlyttingskapasiteten - hvilke tekniske muligheter som har foreligget for å drive en systematisk avlyttingsvirksomhet av den karakter forfatterne påstår foregikk. Dernest skal kommisjonen se nærmere på det bevisgrunnlag forfatterne påstår å ha i opplysninger fra personer "som vet".

Når det gjelder avlyttingskapasiteten er følgende å si:

Virksomheten i bunkeren var først og fremst et ledd i E-stabens ordinære samband, slik dette ble lagt opp av Asbjørn Mathiesen. Sambandsvirksomheten omfattet i hovedsak følgende tekniske elementer: En telefonsentral med 400 numre, som var koblet sammen med et par mindre sentraler, slik at dette til sammen utgjorde en enhet. Til bunkeren var det etter hvert trukket en betydelig mengde kabelpar, mer enn 1000. Ca halvparten ble brukt i E-stabens ordinære samband. Resten var bestemt ut fra behovet for å løse de sambandsoppgaver E-staben til enhver tid kunne bli stilt overfor. Fra bunkeren lot det seg gjøre å koble seg videre til så å si hver eneste telefonlinje i Oslo og i landet for øvrig, men dette siste forutsatte medvirkning ved Televerkets sentraler utover landet.

Den teoretiske avlyttingskapasitet var i lys av dette meget omfattende. Praktisk sett var imidlertid kapasiteten begrenset til det antall båndopptakere med forsterkere som var tilgjengelige for krysskobling til aktuelle kabelpar. I alt har 20 telefonsamtaler kunnet avlyttes på en gang. Det er grunn til å understreke at systematisk avlytting med sikte på å ta opp og gjennomgå alle samtaler til og fra et antall telefonnumre over en lengre periode, er svært ressurskrevende. I tillegg til det tekniske utstyret, kreves også et betydelig antall personer til påhør og utskrivning av innspilte bånd.

På bakgrunn av den relativt omfattende avlyttingsvirksomheten som E-staben inntil 1960 drev mot utenlandske kontorer, var det liten restkapasitet for andre avlyttingsformål. Systematisk avlytting kan det neppe ha vært tale om.

Etter 1960, da Politiets overvåkingstjeneste overtok det meste av avlyttingsvirksomheten, var lyttekapasiteten i bunkeren vesentlig større i tiden frem til 1966. På dette tidspunkt ble alle båndopptakere og forsterkere, som ikke var nødvendige i forbindelse med avlyttingen av de sovjetiske shippingkontorer, fjernet. De gjenværende båndopptakere ble værende i bunkeren inntil 1970, da de ble fjernet og avlytting av shippingkontorene fortsatte på et annet sted.

Forholdet er altså at med unntak av første halvdel av 1960-årene, har det ikke foreligget avlyttingskapasitet i bunkeren som har gitt grunnlag for en omfattende systematisk avlytting av den karakter forfatterne påstår. Dette utelukker ikke at en slik avlyttingsvirksomhet kan ha foregått annet steds fra - uten at det kan ses at det egentlig er fremsatt påstander om dette som er noe annet enn rene antydninger - eller at en mer begrenset eller sporadisk avlytting av norske borgere kan ha foregått ved kobling til det alminnelige telenettet, eller ved at det fra tid til annen kan være lyttet på linjer i Det grønne nett. Spørsmålet er imidlertid hvilket grunnlag som foreligger for å påstå dette.

Forfatterne hevder i boken at de har snakket med fem personer "som vet, som føler seg bundet av taushetsplikten". Denne plikten ville ikke ha forhindret disse personene i å gi kunnskapen videre til kommisjonen. Dette er imidlertid ikke skjedd.

Den ene av forfatterne, Viggo Johansen, har forklart for granskingskommisjonen at de fem er offiserer, som gjennom sine ansettelsesforhold i E-staben dekker hele perioden fra krigen og frem til nå. Han har overfor kommisjonen navngitt tre av offiserene, på bakgrunn av at de overfor ham hadde gitt uttrykk for å ville stå frem og støtte ham i tilfelle rettssak. Ifølge Johansen dreier det seg

"om vitner som kan bekrefte avlyttingen av norske borgere. Disse vitnene er i besittelse av lydbånd - Viggo Johansen kjenner ikke antallet - og dokumenter. ... Båndene inneholder telefonsamtaler mellom norske borgere, som kartlegger politisk aktivitet. Viggo Johansen har ikke selv hørt båndene. Heller ikke de andre forfatterne har hørt dem. De har heller ikke sett båndene. De har regnet dette som sikkert, i og med garantien i forbindelse med rettssak. Viggo Johansen vet ikke noe om hvor båndene er tatt opp. Uten sine notater kan han heller ikke si noe om når, men han antar at de er tatt opp i slutten av -70 og -80-årene."

Den ene offiseren, pensjonert oberstløytnant Arne Ekeland, som har lang tjenestetid i E-staben, tilbød seg ifølge Viggo Johansen å selge bånd til forfatterene og deres forlegger til en betydelig pris. Dette skjedde ifølge forfatteren på et møte i Rodeløkken Café på Bygdøy, der også forleggeren var til stede. At tilbudet ble fremsatt, er bekreftet av forleggeren i hans forklaring for kommisjonen. Johansen hadde

"inntrykk av at Ekeland opptrådte på vegne av flere ... Ekeland skjermte alltid seg selv; han sa aldri at han selv hadde deltatt i noe spesielt."

Om den andre navngitte offiseren, oberst Erling Hoem, som var tilknyttet E-staben på 1970-tallet, sier Viggo Johansen:

"Hoem har ordlagt seg slik at vitnet har forstått at han har flere lydbånd som beviser avlytting av norske borgere. Han har lovet vitnet at kommisjonen skal få dette materialet. Han har aldri antydnet salg. Han har aldri gitt uttrykk for hvor båndene kommer fra."

Når det gjelder den tredje navngitte offiseren, har ikke Johansen gitt uttrykk for hva som ble sagt til forfatterne. Johansen mener for øvrig at også en annen person sitter med lydbånd, en person som Johansen har antatt at kommisjonen har navnet på.

Det er på det rene at ingen av de tre offiserene som er navngitt av Johansen selv har vært i bunkeren, enn si vært vitne til avlytting av norske borgere her eller andre steder. Det virker også som kildene har uttalt seg temmelig vagt, jf at Johansen "har fått inntrykk av" at Ekeland opptrådte på vegne av flere, at denne aldri har sagt at han "selv hadde deltatt i noe", mens Hoem "har ordlagt seg slik at" osv.

Pål T. Jørgensen har oppgitt Hoem og Ekeland som kilder, også han under henvisning til at de hadde sagt seg villige til å stå frem ved en retts sak. I sin forklaring for kommisjonen sier Jørgensen at på møtet

"der Arne Ekeland var villig til å fremlegge lydbånd mot å få en million kroner, var ikke vitnet til stede. Møtet kom i stand etter at forfatterne hadde ytret ønske om å få bevis ... Vitnet har inntrykk av at det er lydbåndbevis hos flere personer ... Med lydbåndbevis mener han lydbånd som gjengir ulovlig opptatte samtaler mellom nordmenn. Vitnet vet dog ikke hvilke andre som har disse båndene i sin besittelse, bortsett fra antagelig Erling Hoem ... Vitnet har ikke sett noen form for dokumentasjon fra de nevnte vitnenes side. Han vet ikke om de andre forfatterne har fått se det. Når det gjelder lydbånd har vitnet fått inntrykk av at én av de to selv har vært med på telefonavlyttingen. Det er blitt fortalt til vitnet at Ekeland sitter på "solid" dokumentasjon. Dette omhandler i stor grad forhold knyttet til Finland, men antagelig også til avlytting/overvåking. Når det gjelder det siste omhandler det ikke ambassader, men norske borgere som snakker politikk ... Ekeland har uttrykt diffust at han har vært med på å tappe telekslinjer som gikk til norske avisredaksjoner."

Jørgensen er av kommisjonen bedt om å forklare nærmere hva disse to kildene har sagt om avlytting, men har nektet å si noe mer under henvisning til kildevernet. Kommisjonen har ikke funnet grunn til å pålegge ham forklaringsplikt, da det på grunnlag av hans egen forklaring synes temmelig klart at han ikke har fått opplysninger av dem som på noen måte kan berettige påstandene i boken.

Finn Sjøe har ikke villet oppgi navnet på noen kilder, på tross av at det ifølge Sjøes forklaring er flere blant dem som har sagt at de vil stå frem i tilfelle av en retts sak. Kommisjonen antar på denne bakgrunn at Sjøes vegring har sammenheng med disse kildenes manglende mulighet for å bekrefte påstandene.

De tre navngitte kildene er avhørt av kommisjonen; Erling Hoem og Arne Ekeland gjentatte ganger. De har ikke overfor kommisjonen bekreftet at noen av opplysningene i boken om avlytting av norske borgere fra bunkeren stammer fra dem. Ekeland har benektet å ha bidratt til opplysningene i boken. Han bekrefter imidlertid å ha deltatt i møtet på Rodeløkken Café. Av hans forklaring fremgår det at han

"etter å ha tenkt seg om [sier] at han kan ha sagt noe slikt som at dersom han skulle bidra, ville han ha penger for det, svært mange penger. Han har imidlertid ikke nevnt noe bestemt beløp, og har heller ikke nevnt lydbånd, idet han ikke eier lydbånd i sin besittelse."

Hoem bekrefter også å ha snakket med forfatterne, men sier at han aldri har gitt uttrykk for noe mer enn at avlytting ville ha vært mulig.

Verken Hoem eller Ekeland har som nevnt vært i avlyttingsbunkeren i Ruseløkkveien eller oversettelsesbunkeren i Cort Adlers gate. Ingen av dem har hatt nærmere kjennskap til den virksomhet som ble drevet i bunkeren. Ingen av dem har overfor kommisjonen antydnet at det er drevet avlytting av norske borgere etter Evangs tid som sjef for E-staben, jf nedenfor.

Kommisjonen har mottatt forklaringer av alle de personer den har kjennskap til som har hatt tilknytning til Ruseløkkabunkeren, eller som har hatt en slik tilknytning til tjenesten at de kunne tenkes å vite noe om virksomheten der eller om avlyttingsvirksomhet andre steder. Ingen har antydnet at det etter Evangs tid som sjef for E-staben har vært drevet noen som helst form for avlytting av norske borgere fra bunkeren eller annet steds fra. Det foreligger ingen indikasjoner på at det er noen blant dem som snakker usant på dette punkt. Det er også grunn til å fremheve at en omfattende avlyttingsvirksomhet som har pågått i tiår innebærer deltakelse av en stor mengde underordnet personell. Selv om lojaliteten til tjenesten ofte kan være sterk, er det i utgangspunktet lite sannsynlig at samtlige skulle avlegge falsk forklaring for kommisjonen med de alvorlige strafferettslige konsekvenser det har - konsekvenser som er langt alvorligere enn innrømmelse av en underordnet deltakelse i ulovlig avlytting, et forhold som for øvrig er strafferettslig foreldet hvis det ligger mer enn to år tilbake i tid. Svært mange er pensjonister eller har vært i stillinger som innebærer at avsløringer verken vil ha karrieremessige eller nevneverdige renommémessige konsekvenser.

Kommisjonen kan vanskelig være sikker på at alle de "fem som vet" har forklart seg for den, men finner det mest sannsynlig. Er det riktig at de vet noe, har de i så fall avlagt falsk forklaring for kommisjonen, noe det er vanskelig å se motivet for; for disse var det jo bare taushetsplikten som hindret dem i å stå frem allerede ved utgivelsen av boken. Av samme grunn er det vanskelig å forstå hvorfor de ikke har gitt seg til kjenne som kilder for avlyttingspåstandene.

Hoem og Ekeland er blant de fem som påstås å være kilder for opplysningene om avlyttingsvirksomheten. De har så å si vært forfatternes kronvitner. De øvrige tre har ikke vært kilder av en slik kategori at forfatterne har kunnet basere seg på dem i en rettssak. Forfatterne har i boken fremsatt alvorlige, ærekrenkende beskyldninger. De må ha vært forberedt på at det kunne bli anlagt ærekrenkelsessøksmål mot dem med krav om straff, mortifikasjon, erstatning og oppreisning. Med mindre de kunne føre sannhetsbevis for påstandene, måtte de således ha vært forberedt på at konsekvensene for dem kunne bli alvorlige.

Kommisjonen stiller seg på denne bakgrunn uforstående til at forfatterne har fremsatt de meget alvorlige beskyldningene mot E-staben på det grunnlag det er tale om. De har bygget på det de oppfattet som påstander om en omfattende ulovlig avlytting med bevisgrunnlag i båndopptak, uten noensinne å ha hørt opptakene - noe de ifølge Viggo Johansen fant unødvendig fordi kildene hadde sagt seg villige til å stå frem under en rettssak.

Avlutningsvis nevnes for ordens skyld at kommisjonen har gjort undersøkelser vedrørende "krigshovedkvarter" og en rekke andre installasjoner hvorfra det teoretisk

sett kunne tenkes å være etablert en avlyttingsvirksomhet, uten å ha funnet spor som kan tyde på dette. En slik virksomhet ville som nevnt kreve store ressurser, økonomisk og personellmessig.

Selv om kommisjonen ikke finner grunnlag for påstandene etter Evangs tid som sjef for E-staben, finner den ikke å kunne se bort fra at det i perioden frem til rundt 1960, da operasjon Muldvarp ble drevet fra bunkeren, også har skjedd at norske borgere ble avlyttet. I så fall er det mest sannsynlig at dette har deiet seg om personer av overvåkingsmessig interesse, som ledd i samarbeidet med Politiets overvåkingstjeneste, som hadde begrensede ressurser, jf ovenfor. Når kommisjonen ikke utelukker dette, har det også sammenheng med hva kommisjonen har erfart om E-stabens romavlytting av norske borgere i disse årene, jf under 14.2.2: Så lenge romavlytting av kommunistmøter undertiden er blitt iverksatt, er det liten grunn til å utelukke telefonavlytting.

Det er også vanskelig å se bort fra det kan ha skjedd en viss "monitoring" av samtaler som ble ført av tjenestemenn i E-staben på Det grønne nett, der også enkelte samarbeidende tjenester var tilkoblet. Det er på det rene at Evang i siste halvdel av 1950-årene var opptatt av å sikre norsk kontroll over okkupasjonsberedskapsstyrken Stay behind. I denne sammenheng kan det ikke utelukkes at avlytting skjedde med sikte på å skaffe oversikt over forbindelsene mellom norske tjenestemann og personer i samarbeidende tjenester som var tilknyttet nettet. Trond Johansen har forklart at han i sin tid skal ha hørt dette. Det foreligger også samtidig skriftlig dokumentasjon som viser at muligheten ble oppfattet som høyst reell av en av lederne for Stay behind. De to øverste lederne måtte i slutten av 1950-årene forlate styrken.

Kommisjonen har ikke funnet tilstrekkelig holdepunkt for å anta at også sentrale politikere i Arbeiderpartiet eller de borgerlige partiene ble avlyttet. Slik tiden var, ville det unektelig være noe annet å medvirke til avlytting av en person mistenkt for undergravingsvirksomhet, enn å avlytte regjeringsmedlemmer og andre norske politikere. De forklaringer kommisjonen har mottatt, og som inneholder opplysninger som angår dette spørsmål, gir ikke grunnlag for å konstatere at slik avlytting foregikk.

Flere personer som arbeidet i bunkeren i Evangs tid, har forklart seg for kommisjonen. Ingen av disse har bekreftet å ha kunnskap om avlytting av norske borgere fra bunkeren. Én person, en betrodd medarbeider av Evang har forklart at Evang lyttet på ulike politikeres telefonsamtaler ut fra hva han personlig var interessert i. Medarbeideren, som i dag er meget gammel, har en hukommelsesreduksjon, men husker også riktig om mange forhold. Av sammenhengen i forklaringen synes det å fremgå at vitnet i første rekke har årene da Jens Chr. Hauge var forsvarsminister i tankene, dvs tiden før 1952. Medarbeideren hevder at Hauge kjente til avlyttingen, samtidig som han selv var blant dem som ble avlyttet av Evang. Medarbeideren har ikke kunnet gi gitt noen nærmere opplysninger om hvorledes avlyttingen foregikk.

Medarbeideren var leder for dem som skrev ut bånd fra avlyttingen i bunkeren. Disse - de av dem som fremdeles lever - har benektet å ha skrevet ut opptak fra avlytting av norske borgere. En eventuell avlytting kan ha foregått før det ble gjort opptak fra avlyttingen, dvs før tidlig på 1950-tallet. Hvis det skulle ha funnet sted avlytting av

regjeringsmedlemmer mv, er det vel mest sannsynlig at dette ble holdt skjult for dem som ellers sto for avlyttingen i bunkeren og skjedde annensteds, kanskje ved tilkobling på Det grønne nett, jf fremstillingen i 13.6.1.5. Men dette nettet hadde ikke mange personer tilkoblet. Det var et nett som skulle sikre kommunikasjonen ved sammenbrudd i telenettet og var ikke avlyttingssikkert, noe brukeren forutsetningsvis skulle være kjent med, men ikke alltid var.

Under 13.6.1.6. er gjengitt hva en tidligere medarbeider i E-staben - av kommisjonen kalt A - trolig i 1964 fortalte Ekeland om virksomheten i bunkeren. A skal da ha sagt til ham at

"vi avlytter Stortinget, statsministeren, og vi har mulighet til å avlytte hele det Grønne nettet." Vitnet ba da om konkrete eksempler. A sa da: "Ja, eksempelvis Werna Gerhardsen og hennes kontakter med russerne". Vitnet husker ellers ikke nøyaktig hvordan A ordla seg med hensyn til Stortinget og statsministeren, men han husker uttrykkelig at han nevnte både Gerhardsen og Werna Gerhardsen. Vitnet husker dette fordi en annen person, han husker ikke hvem, senere fortalte vitnet at enten B eller Evang hadde advart Gerhardsen mot Werna, noe som ikke falt i god jord. ...Vitnet forsto ellers A slik at det var stor kapasitet i bunkeren."

A, som døde for flere år siden, hadde tidligere arbeidet i oversetterbunkeren. At han der har sett utskrifter fra samtaler med utenlandske kontorer, er på det rene. Utskriftene kan for den saks skyld ha inneholdt samtaler der statsministeren eller hans kone deltok. Kommisjonen har imidlertid liten tro på at dette refererte seg til perioden rundt midten av 1960-årene, da operasjon Muldvarp var avviklet, med unntak for avlyttingen av shippingkontorene. En annen sak er at de rent tekniske muligheter for avlytting forelå og at samtaler på Det grønne nett kunne avlyttes av operatørene - i den grad det i det hele tatt ble brukt av abonnentene - men Det grønne nettet omfattet ikke Stortinget.

A ser for øvrig ut til å være kilden for flere forskjelligartete rykter om hva som i sin tid foregikk av avlyttingsvirksomhet i Ruseløkkabunkeren. Ifølge forklaringen til en annen tjenestemann i E-staben, som var en god venn av ham, fortalte A om avlytting av en tobakkshandler i Oslo og uttrykte seg ellers på en måte som skapte inntrykk av at det ble foretatt "politisk avlytting av venstreradikale krefter".

På slutten av 1960-tallet fortalte A til Hoem - ifølge Hoems forklaring til kommisjonen - at man fra bunkeren

"hadde drevet med avlytting primært av [utenlandsk kontor]. I tillegg hadde man avlyttet [utenlandske kontorer]. A sa ikke uttrykkelig at private ble avlyttet, men lot det skinne igjennom at han hadde bedt seg fritatt for videre tjeneste i bunkeren, da han reagerte på at virksomheten kunne gå ut over private."

Det finnes ikke opplysninger som bekrefter utsagnet om hvorfor A ba seg fritatt for tjeneste i bunkeren.

I boken Vi som styrer Norge er A fremhevet som en person som "arbeidet spesielt med avlytting i bunkeren" og som før han døde kunne fortelle om en "voldsom kapasitet". Dette sies i tilknytning til bokens uttalelse om at aktiviteten i bunkeren strekker seg "inn i vår nære samtid". Det impliseres mao at A er kilde også for slike opplysninger.

De gjengitte uttalelser henger ikke godt sammen, og er til dels uklare. De gir ikke grunnlag for å konstatere at avlytting skjedde, enn mindre at bestemte kategorier ble avlyttet.

Kommisjonen peker for øvrig på de åpenbare muligheter for erindringsforskyvninger som foreligger i det tidsrom som er gått, kanskje ikke minst i tilknytning til de rykter som til enhver tid verserte om virksomheten i bunkeren. Kommisjonen kommer nedenfor tilbake til Ekelands og Hoems roller i forbindelse med avlyttingspåstandene, roller som ikke er uten betydning ved vurderingen av deres utsagn.

14.2.1.4. Nærmere om offiserer med tilknytning til E-staben og deres kontakt med Høyre-politikere

Boken Vi som styrer Norge kom ut i 1992. Sammen med andre forhold, blant annet den såkalte Ramm/Setsaas-saken, skapte boken stor uro rundt virksomheten i E-staben, også innenfor det politiske og parlamentariske miljø. Både før og etter at boken kom ut har Arne Ekeland og Erling Hoem, som var forfatterens kilder, og andre med tilknytning til etterretningstjenesten, hatt kontakt med sentrale politikere i partiet Høyre. Disse kontaktene har i betydelig grad bidratt til å forsterke uroen rundt etterretningstjenesten.

Erling Norvik har forklart overfor kommisjonen at Ekeland oppsøkte ham ved flere anledninger i 1982, da han var statssekretær i regjeringen Willoch. Ifølge Norvik fremsatte oberstløytnanten påstander om at

"personer som satt i høyere posisjoner og som ikke tilhørte Arbeiderpartiet [var] interessante objekter for avlytting, - men også enkelte i Arbeiderpartiet. Ekeland kunne dog ikke bevise påstandene. Vitnet forsøkte å få ham til å presentere noe av substans, men det fremkom aldri noe slikt. På spørsmål til vitnet om det noen gang ble nevnt at det fantes lydbåndopptak som beviste påstandene, sier han at dette aldri ble nevnt. Ekeland visste heller ikke hvor avlyttingen ble foretatt fra. ... Etter hvert møtte Erling Hoem sammen med Ekeland. Han støttet Ekelands påstander til en viss grad, men var likevel mer moderat i sin fremstilling. Hoem var mindre bestemt når det gjaldt påstander om avlytting, men bekreftet det interne hierarki med A- og B-lag. Ekelands påstander tenderte så mye mot det ekstreme at vitnet fikk inntrykk av at han ikke var helt i mental balanse. ... Vitnet fikk ikke inntrykk av at Ekeland eller Hoem noen gang hadde vært operatører i det ulovlige som hadde foregått."

Norvik underrettet statsminister Kåre Willoch. Påstandene ble undersøkt, men ikke tillagt troverdighet. Ekeland har i sin forklaring for kommisjonen benektet å ha snakket om avlytting i samtaler med Norvik.

Det er på det rene at Hoem har hatt samtaler med andre politikere om E-stabens virksomhet. Ingvald Godal har forklart at Hoem i 1993 fortalte ham at mange etterretningstjenester samler inn opplysninger om private forhold - "alkohol, sexpenger o.s.v." - med sikte på å påvirke karrierer mv. Dette var etter Hoems mening heller ikke ukjent i Norge. Han orienterte også generelt om at "en metode kunne være å bruke andre lands tjenester til operasjoner i egne land som var ulovlige". Han orienterte dessuten

"om metoder som kunne brukes på dette området, som telefonavlytting, romavlytting m.v. Men vitnet [Godal] streker igjen under at han [Hoem] først og fremst snakker generelt om denne "verden" og metodene der, der tjenestevei ikke gjelder og der opplysninger går bak sjefens rygg på tvers i apparatet."

I sin forklaring for kommisjonen har Hoem i tilknytning til det Godal her har forklart, gitt uttrykk for at han på sin side utelukkende har snakket generelt, om muligheter for misbruk og om etikken innenfor tjenesten, hvor "hensikten helliger midlet". Videre presiserer han

"at han aldri overfor Godal har opplyst om konkrete hendelser, eller har lagt fram konkrete bevis for slike hendelser. Han erkjenner på spørsmål fra formannen [i kommisjonen] at hans måte å ordlegge seg på kan ha skapt usikkerhet, men presiserer at han ikke har gått rundt til mange mennesker. Det er kun de to førstnevnte [Norvik og Godal], samt Jon Lyng han har hatt kontakt med."

Godal hadde også kontakt med en person med sivil bakgrunn som i mange år frem til begynnelsen av 1980-årene hadde vært avdelingsleder i E-staben. Personen - anonymisert nedenfor som A - oppsøkte Høyres leder Jan Petersen etter at boken Vi som styrer Norge kom ut. Petersen viste ham videre til Godal. Ifølge Godals forklaring til kommisjonen opplyste A

"om Ruseløkkabunkeren og at en person som drev et enkeltmannsfirma, Asbjørn Mathiesen, drev avlytting derfra. Etter vanlige regler skulle det alltid være to tjenestemenn om slike operasjoner, men her var det en enkeltperson med et eget firma som drev. A hadde spurt Asbjørn Mathiesen nærmere om dette, og fikk da beskjed om at det skulle han ikke bry seg om, for Mathiesen rapporterte direkte til statsministerens kontor A hadde ellers lagt til at det var mye snakk om avlytting i tjenesten hans. Han opplyste også at en telefonlinje til Forsvarssjefens telefon gikk gjennom kjelleren til Asbjørn Mathiesen. ... Generalmajor Bull Hansen hadde i sin tid som sjef E prøvet å rydde opp uten å nå fram. ... Vitnet hadde igjen hatt to møter til med A om dette for å få stadfestet opplysningene på nytt. Det kom fram at opplysningene fra avlyttingen gikk til statsministerens kontor, men A regnet med at Trond Johansen visste dette og fikk materialet. ... [V]itnet regnet med at det foregikk til ut på 80-tallet, og i alle fall til den tid da Eikanger var E-sjef. ... A ga uttrykk for at hele det opplegget han fortalte om var irregulært og brudd på regler, og hele settingen, atmosfæren i samtalen stadfestet at dette var irregulært."

Ifølge Godal var disse opplysningene vesentlige for hans holdning til spørsmålene. Opplysningene om

"kanalisering utenom vanlig tjenestevei inn i et politisk miljø, stemte svært godt med det som ble omtalt i "Vi som styrer Norge", og det førte tankene i retning av en "fjerde tjeneste", det vil si ikke en egen tjeneste, men at deler av tjenesten var knyttet opp til politiske miljø bak sjefenes rygg."

Opplysningene var ifølge Godal blitt bekreftet av offiseren våren 1995. I en av samtalene deltok også Høyres generalsekretær Svein Grønnern. Den tidligere avdelingslederen i E-staben har i hovedsak bekreftet Godals forklaring. Han har forklart for kommisjonen at han henvendte seg til Jan Petersen for å få "stoppet flere bokutgivelser", som han mente var svært negative for tjenesten. Han mener å ha gitt uttrykk for overfor Godal at han ikke visste hvor lenge avlyttingen pågikk. At opplysningene gikk til statsministeren, hadde han også tatt med en klype salt. Overfor kommisjonen har han fremhevet at det i hans tid i E-staben aldri ble påstått at det ble

drevet telefonavlytting av noen i staben; men det ble spekulert på hva Asbjørn Mathiesen drev med på sitt område, som var utilgjengelig for andre. Opplysningen om at Forsvarssjefens telefon gikk gjennom Mathiesens kjeller har han fått helt nylig.

Om Hoems kontakt med Jon Lyng, vises til fremstillingen i 13.5.3. Hoem hadde ifølge Lyng tidvis gitt uttrykk for å være avlyttet av E-staben. I 1994 opplyste Hoem ham om at avlytting over et digitalt satellittbasert telefonnett var mulig i Norge, og at "utro tjenere" kanskje benyttet seg av dette. Ved å ringe et nærmere bestemt telefonnummer, var det ifølge Hoem mulig å avsløre slik avlytting. Kommisjonens undersøkelser viser at nummeret ikke kan gi informasjon om avlytting.

Erling Hoem og den tidligere avdelingslederen i E-staben har i det vesentlige bekreftet politikernes forklaringer. Hoem har forklart at han overfor Lyng ikke selv mente å gå god for riktigheten av at det nevnte telefonnummeret kunne avsløre avlytting, og at han bare har gitt uttrykk for at han mente seg avlyttet, ikke at E-staben sto bak.

Bortsett fra møtene med Norvik, fant samtalene sted i forbindelse med den betydelige uro rundt de hemmelige tjenestene som fulgte i kjølvannet av en rekke saker og påstander i begynnelsen av 1990-årene, en uro som foreløpig toppet seg ved utgivelsen av boken Vi som styrer Norge høsten 1992. Denne bokens troverdighet var for mange bestemt av at den var skrevet av fremtredende og velrenommerte norske journalister, Viggo Johansen, Pål T. Jørgensen og Finn Sjøe. De to førstnevnte hadde i 1990 utgitt boken "Edderkoppen, historien om en møbelhandler" om Engen-saken, en bok som i det vesentlige ble oppfattet som veldokumentert.

I lys av dette må de opplysningene som ble formidlet fra tidligere fremtredende tjenestemenn i E-staben, i utpreget grad ha vært egnet til å skape eller befeste en oppfatning om at staben eller grupperinger innenfor staben kunne være engasjert i ulovligheter. Denne oppfatning ble naturlig nok styrket etter utgivelsen av "De visste alt" høsten 1993; Ronald Byes førstehåndsbeskrivelse av den ulovlige romavlyttingsvirksomheten han drev i Folkets hus sammen med Erik Næss i Politiets overvåkingstjeneste, var det liten grunn til å trekke i tvil.

Et hovedelement i uroen var det samarbeid som ifølge påstandene hadde eksistert i alle år mellom tjenestene og grupperinger innenfor Det norske Arbeiderparti; samarbeidet ble påstått å ha som siktemål å bekjempe ikke bare kommunister og venstreradikale - for så vidt en gammel påstand - men politiske motstandere mer generelt. Påstandene hadde en sterkt mistenkeliggjørende virkning innen det politiske og parlamentariske miljø.

Godals og andre politikeres engasjement og uttalelser må ses på denne bakgrunn. Det må ha fortonet seg som naturlig å få en samlet undersøkelse av virksomheten i de tre hemmelige tjenestene og klarlegge et eventuelt samarbeid med politiske miljøer utenfor tjenestene.

14.2.1.5. Asbjørn Mathiesens virksomhet

Avslutningsvis finner kommisjonen grunn til å knytte noen kommentarer til Asbjørn Mathiesens virksomhet, jf fremstillingen under 13.6.1.2.

Mathiesen var aldri tilsatt i E-staben. I mer enn tyve år, frem til november 1967, arbeidet han uten noen skriftlig avtale som regulerte tilknytningsforholdet til staben. Han bygget opp stabens sambandssystem med et meget omfattende kabelnett, sentraler mv for telefon- og fjernskrivsamband. Systemet synes etter hvert å ha blitt så omfattende, komplisert eller udokumenterbart at det ikke var tilgjengelig for andre sakkyndige uten Mathiesens bistand. Følgen av dette ser ut til å ha vært at han nærmest ble oppfattet som uunnværlig. Dette ga ham en posisjon innen staben som, på bakgrunn av de rykter virksomheten i bunkeren kunne gi grunnlag for, førte til spekulasjoner om hva han egentlig holdt på med. Det bidro til dette at Mathiesen selv ser ut til å ha likt å opptre med en viss hemmelighetsfullhet, skape inntrykk av å ha mektige personer i ryggen mv.

Det er åpenbart lite heldig at en enkeltperson kan opparbeide seg en slik posisjon i E-staben som Mathiesen hadde. Han kunne drive sin virksomhet uten noen form for innsyn eller kontroll. Opplysningen om at det var trukket en egen linje fra etterretningssjefens bolig til hans egen, uten at dette var kjent for sjefen, er urovekkende.

Mathiesens posisjon har i seg selv bidratt til de rykter som er oppstått rundt avlyttingsvirksomheten i E-staben. Ledelsen har forsømt sitt ansvar ved ikke å bringe Mathiesens virksomhet under tilfredsstillende kontroll på et langt tidligere tidspunkt. Stabens maktesløshet illustreres ved opplysninger om man flere ganger overveiet å si opp avtalen med ham, men først kunne gjøre det da hans ekspertise ble overflødig ved overgang til digitale samband.

14.2.2. Romavlytting

14.2.2.1. Romavlytting før midten av 1950-årene

Det rettslige utgangspunkt er klart: Romavlytting har vært ulovlig i hele granskingsperioden. I 1958 ble romavlytting gjort straffbart gjennom vedtakelsen av straffelovens § 145 a. Før dette kunne romavlytting i offentlig regi eventuelt straffes som tjenesteforsømmelse, jf straffelovens kapittel 33. Den nærmere bedømmelse er likevel ikke uavhengig av den tidsperiode det er tale om.

Det første møtet kommisjonen har kjennskap til at ble avlyttet fra E-stabens side, var toppmøtet om et nordisk forsvarsforbund som ble avholdt i Oslo Militære Samfund 29. og 30. januar 1949. Den tjenestemann i E-staben som monterte mikrofonen, har forklart at den ble montert på lyskronen i taket i salen, og at linjene ble koblet slik at avlyttingen kunne skje fra bunkeren. Formålet med avlyttingen er uklart; det er antydning at den kan ha hatt sammenheng med et ønske om å avlytte andre nordiske lands gruppemøter. Jens

Chr. Hauge, som var forsvarsminister, har i sin forklaring for kommisjonen benektet å ha kjent til avlyttingen.

Det er på det rene at E-staben i 1950-årene avlyttet møter i Oslo som ble arrangert av kommunister.

Som fremstillingen under 13.7.2. viser fant kommisjonen, etter anvisning fra en tidligere tjenestemann i E-staben, en mikrofon i veggen i det som i sin tid var den såkalte Prøvesalen i Folketeater-bygningen. Mikrofonen var av en type som ble produsert under krigen - etter alt å dømme var den en del av en høretelefon. Ledningen fra mikrofonen ble ført til tilgrensende rom, der avlyttingen skjedde.

Etter hva kommisjonen har kunnet bringe på det rene, ble det frem til 1953 avholdt nokså mange politiske møter i Prøvesalen, i hovedsak arrangert av Furubotn-fraksjonen blant kommunistene. Kommisjonen kjenner konkret til to møter der, som begge ble avlyttet.

Det første av disse var det såkalte "oppgjørsmøtet" med Furubotn-fraksjonen, som ble holdt den 27. oktober 1949. Arbeiderbladet brakte dagen etter detaljerte referater av hva som ble sagt på møtet. Ifølge Haakon Lies forklaring til kommisjonen ble det avlyttet uten bruk av tekniske hjelpemidler, ved at "en av gutta gikk på taket av Folketeateret og sto der hvor luftekanalene kommer opp og overhørte hele møtet". Kommisjonens undersøkelser har vist at dette lar seg gjøre.

Det er også funnet et dokument i arkivene i Politiets overvåkingstjeneste som viser at den landssamling som Furubotn-fraksjonen 1. mars 1951 holdt i Prøvesalen, ble avlyttet. Dokumentet viser ikke hvilken tjeneste som sto bak avlyttingen.

Kommisjonen har ikke kunnet bringe på det rene om den ovenfor nevnte mikrofonen var installert da møtet i mars 1951 ble avlyttet, men anser det mest sannsynlig. Forklaringen fra den tjenestemann i E-staben som sto for monteringen av mikrofonen, er upresis med hensyn til tidfestingen. Samlet sett tyder hans uttalelser på at mikrofonen kan være plassert noe senere. Under alle omstendigheter må det ha vært tidlig på 1950-tallet. Dette tilsies av flere forhold, først og fremst av det tekniske opplegg - typen mikrofon og det forhold at avlyttingen skjedde fra Folketeater-bygningen og ikke fra bunkeren, noe som tyder på at linjesystemet i operasjon Muldvarp ennå ikke var fullt utbygget.

En av Furubotns tilhengerne den gang, Hans I. Kleven, har forklart at det ble holdt en rekke møter av Furubotn-fraksjonen i Prøvesalen etter oktober 1949 og at dette var det vanlige møtestedet for fraksjonen. Furubotns tilhengere ble imidlertid færre, og i hvert fall fra 1953 var det ikke lenger behov for en så stor sal.

Kommisjonen antar på denne bakgrunn at mikrofonen mest sannsynlig ble montert med sikte på å følge med i virksomheten til Furubotn og hans tilhengere. Antakelig var dette faste avlyttingsopplegget et prosjekt E-staben gjennomførte i samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen, etter alt å dømme de samme personer som hadde skaffet E-staben

tilgang til Folketeaterbygningen med sikte på å avlytte telefonen til avisen Friheten. Ifølge Asbjørn Mathiesens forklaring til kommisjonen var dette Rolf Gerhardsen og Haakon Lie. Det vises til kommisjonens vurderinger under 16.3.

Kommisjonen ser dette i sammenheng med Asbjørn Mathiesens forklaring om at han var til stede i bunkeren under avlyttingen av et annet kommunistmøte, som ble holdt i Folkets hus i 1950-årene. Han har forklart at Evangs medarbeider, Ingeborg Lygren, var til stede for å skrive ut opptakene, som ble gjort på lakkplater. Trond Johansen har forklart at han hadde lengre samtaler med Lygren i forbindelse med spionsaken mot henne. Hun fortalte ham da at hun ved en anledning hadde vært til stede i bunkeren under avlyttingen av et kommunistmøte. Han oppfattet henne slik at det var Forsvarsdepartementet som sto bak avlyttingen.

Kommisjonen har antatt at det dreier seg om samme møte, og at det etter alt å dømme fant sted i 1951/52. Asbjørn Mathiesen, som selv var i bunkeren, og Trond Johansen, som gjengir Lygrens uttalelser, har forklart seg nokså sammenfallende med hensyn til hvem som var til stede: Begge sier at Haakon Lie var der; Lie var ifølge Mathiesen den som skaffet ham adgang til Folkets hus. Ellers var det "mange høye folk" der ifølge Lygren/Johansen, Mathiesen sier at "en rekke politikere" var til stede. Haakon Lie er ikke konkret blitt forelagt opplysningene om at han var til stede ved avlyttingen av dette møtet. Dette har sammenheng med at han ikke har ønsket å møte i kommisjonen for å få seg forelagt nye opplysninger som har fremkommet under granskningen, jf 15.3.1.4. Han har i sin forklaring for kommisjonen nektet å ha vært med på eller kjent til noen annen avlytting enn den hvor "en av gutta" - gjennom luftekanalene i Folketeaterbygningen - lyttet til hva som ble sagt på oppgjørsmøtet med Furubotn-fløyen i NKP i oktober 1949.

Ut over dette kjenner kommisjonen til nok et NKP-møte som ble avlyttet tidlig på 1950-tallet, trolig av E-staben. Det dreier seg om et distriktsmøte i Oslo den 29. januar 1950. Et detaljert referat fra dette møtet ble funnet i arkivet til Koordineringsutvalget.

Kommisjonen antar at avlyttingen av møtene var ledd i samarbeidet mellom Politiets overvåkingstjeneste og E-staben om kartlegging av kommunistisk virksomhet. Dette bekreftes for så vidt også av det referat som ble funnet blant Koordineringsutvalgets dokumenter - opplysningene fra avlyttingen ble brakt videre til medlemmene i Koordineringsutvalget. Når det gjelder kommisjonens vurdering av virksomheten, som var ulovlig, vises det til den tilsvarende drøftelse av den romavlyttingsvirksomhet Politiets overvåkingstjeneste drev i dette tidsrom, jf 9.6.2.2. Som drøftelsen der viser legger kommisjonen til grunn at den ulovlige avlyttingsvirksomheten i hovedsak var kjent på overordnet politisk nivå. Dette er av betydning for vurderingen av tjenestenes forhold i denne perioden.

14.2.2.2. Avlyttingen av NKPs landsmøte i 1957

I januar 1955 ble NKPs landskonferanse i Wilses gate avlyttet av Politiets overvåkingstjeneste ved bruk av båndopptaker. Omstendighetene rundt dette er beskrevet i 9.6.2.3. Som fremstillingen der viser, ga justisminister Jens Chr. Hauge i

Stortinget uttrykk for at avlytting ved båndopptak var ulovlig og benektet under henvisning til hva overvåkingssjefen hadde sagt til ham at tjenesten sto bak avlytting av denne landskonferansen, like lite som av andre slike konferanser i NKP. Han varslet også skritt for å få vedtatt strafferegler mot slik avlyttingsvirksomhet.

På denne bakgrunn er det egnet til å forundre at E-staben etter dette tidspunkt ser ut til å ha avlyttet et landsmøte i NKP, jf fremstillingen under 13.7.2.4. Det er sannsynlig at det har dreiet seg om NKPs landsmøte i mai 1957, som ble holdt i Folkets hus. Hva som er bakgrunnen for at avlyttingen ble foretatt av E-staben, er uklart. Det kan tenkes å ha sammenheng med at det faste opplegg overvåkingstjenesten hadde for avlytting i Folkets hus var ute av funksjon, muligvis på grunn av de byggarbeider som pågikk i 1950-årene. Det kan kanskje også skyldes at overvåkingssjef Bryhn så seg tjent med å begrense overvåkingstjenestens romavlyttingsvirksomhet i en periode etter oppstyret rundt avlyttingen i Wilses gate.

Kommisjonen finner det under enhver omstendighet lite sannsynlig at avlyttingen først og fremst foregikk i E-stabens interesse eller på dens initiativ. Stabens interesse i å kartlegge kommunistene og deres virksomhet var på dette tidspunkt vesentlig mer begrenset enn i årene rundt 1950, da kommunistarkivet ble bygget opp.

Ifølge Utenriksdepartementets representant i Koordineringsutvalget, som har forklart seg om dette, underrettet Evang utvalget ved å gi medlemmene en utskrift av båndopptaket. Fordi utvalgets formann og departementsrepresentantene i utvalget i prinsippet rapporterte henholdsvis til statsministeren og de respektive ministre, ville Evang neppe ha gjort dette med mindre avlyttingen enten allerede var avklart på et slikt nivå eller han kunne regne med at den ville bli godtatt, selv om opplysningene ble brakt videre til de politiske ledere, jf nærmere under 9.6.2.4 om hva som må antas å ha vært kjent om den ulovlige avlyttingsvirksomheten på politisk nivå.

Utenriksdepartementets representant tok for øvrig med seg referatet og la det i sin safe, men han følte ubehag ved å skulle oppbevare det, og det ble ikke ført inn i departementets journal. Han har forklart at han tror at han viste utenriksminister Lange referatet, men er ikke sikker og har fremhevet at det

"også kunne tenkes at opplysninger ble holdt tilbake av konstitusjonelle grunner, altså for å beskytte statsråden mot informasjon som kunne være politisk eller konstitusjonelt belastende."

Kommisjonen har ikke funnet indikasjoner på at det har vært foretatt romavlytting i E-stabens regi etter dette tidspunkt.

14.3. Kartleggingsvirksomhet i Forsvarets etterretningstjeneste etter midten av 1950-tallet

14.3.1. Innledning

E-stabens kartlegging av kommunister fra slutten av 1940- og i første halvdel av 1950-årene, er fremstilt under kapitlet om granskingen av Forsvarets sikkerhetstjeneste, jf

10.2 og 11.2.2. Den del av kartleggingen som skjedde i samarbeid med krefter innenfor arbeiderbevegelsen er nærmere behandlet under 15.2 og 16.2.

Kartleggingen av kommunister var først og fremst begrunnet i behovet for å bygge opp et register til bruk ved sikkerhetsklarering ol i Forsvaret. Det kan heller ikke utelukkes som et medvirkende hensyn at Evang i 1947/48 synes å ha påtatt seg å gi amerikanerne opplysninger til kontroll av visumsøknader og sjømenns landlovstillatelser i USA. Registret kunne også å være av interesse i forbindelse med å motvirke aksjoner fra kommunistenes side, f eks aksjoner for å vanskeliggjøre lossing av NATO-materiell.

Fremstillingen under 14.4. viser at okkupasjonsberedskapsstyrken - gjerne kalt Stay behind - en tid etter opprettelsen i januar 1949 var engasjert i E-stabens kartlegging av kommunister. Virksomheten synes imidlertid å ha vært begrenset i forhold til den kartleggingen som skjedde i samarbeid med Femmannsgruppen og med kretser i arbeiderbevegelsen, jf også kartleggingsvirksomheten ved 6. Divisjon i Nord Norge, omtalt under 10.2.10. Innenfor Stay behind har systematisk kartleggingsvirksomhet neppe pågått særlig lenge etter at samarbeidet med amerikanere og briter ble etablert i 1950. Allerede i begynnelsen av 1951 var for øvrig E-stabens grovarbeid med kommunistregistreringen gjort, jf 15.2.

Det har imidlertid fra tid til annen dukket opp antydninger om at Stay behind-nettet helt opp til våre dager har medvirket i en systematisk kartlegging av norske borgere, og at det samme gjelder private grupper eller Heimevernsgrupper med tilknytning til Stay behind. Videre har det vært hevdet at også etterretningsoffiserer i Nord-Norge har drevet kartleggingsvirksomhet ut over det som naturlig følger av deres etterretningsmessige oppgave. Kommisjonen skal i det følgende se nærmere på disse påstandene.

14.3.2. Kartlegging av norske borgere i tilknytning til Stay behind.

14.3.2.1. Kartlegging ved bruk av agentnettet.

At Stay behind-nettet direkte medvirket i en systematisk kartlegging av norske borgere fremstår som en påstand i Ronald Bye og Finn Sjues bok Norges hemmelige hær, som utkom høsten 1995, jf bokens side 91-92. Med utgangspunkt i et resonnement om at agentene i nettet må samle og rapportere opplysninger som kan tenkes å være av sikkerhetsmessig betydning for utførelsen av deres oppdrag i krig, må bokens noe uklare fremstilling forstås slik at agentene rapporterte folk som hadde øst-kontakter, kritisk holdning til myndighetenes sikkerhetspolitikk "eller rett og slett [var] opprørske, radikale personer med sterke meninger". Forfatterne stiller spørsmål om hvor grensen går mellom "illegitim politisk kartlegging og nødvendige observasjoner - av hensyn til rikets sikkerhet" og konstaterer så:

"Sikkert er det at rapportene fra de lokale Lindus-agentene i tiår på tiår strømmet inn til de høyst anonyme postboksene rundt om på Oslos vestkant og Oslo sentrum. Posten ble sortert omhyggelig i E-14. Raskt gikk en god del av rapportene i kopi til Overvåkingssentralen."

Det fremgår at E-staben var mottaker av rapportene; "en god del" ble kopiert og sendte videre til Overvåkingssentralen.

Forfatterne beskriver ikke sine kilder og henviser ikke til vitner.

Alle nettsjefer som fremdeles er i live, har forklart seg for kommisjonen. Hans Ringvold, som etter hvert ble knyttet til Femmannsgruppen og hadde sjefsansvar i Stay behind til henimot slutten av 1950-årene, har forklart at kommunistkartleggingen pågikk ganske lenge. Han kan forstå slik at han snakker om Femmannsgruppens kartlegging - gruppen var i funksjon til rundt midten av 1950-tallet. De sjefer som har virket etter slutten av 1950-årene avviser, med ett unntak, at nettene har vært brukt til kartlegging av kommunister og andre venstreradikale og at opplysninger er gått videre til Politiets overvåkingstjeneste.

Unntaket representeres av oberst Erling Hoem. Hoem har forklart seg flere ganger for kommisjonen. På tross av at han må ha innsett at slike forhold var av interesse for kommisjonen, var det først tredje gang han forklarte seg at han fremkom med opplysninger om at agentene i hans tid - fra 1970 - ble misbrukt til politisk kartlegging og rapportering. Kommisjonen finner det noe vanskelig å forstå at ikke dette ble forklart tidligere, så meget mer som han da hadde forklart at sjefen for Stay behind hadde forbindelse med flere navngitte private personer, som Hoem antok utgjorde et nett for kartlegging av kommunister og venstreradikale, jf nedenfor. I sin tredje forklaring sier Hoem om kartleggingen:

"For eksempel ble det bl a ved hjelp av rapporter fra noen av agentene på årlig basis eller ved behov, utarbeidet en sikkerhetsrapport for de forskjellige områdene, som bl a viste hvem som av politiske eller andre grunner man ikke kunne stole på i krigstid. Politiet og andre spesielle kontakter ble også nyttet i innsamling av opplysninger. Vitnet mente videre at [avdelingssjefen] gjennom bruk av nettene ved behov kunne samle inn opplysninger om nær sagt alle slag regionale og lokale forhold f eks innen [områder] som politikk, geografi, holdninger, etaters effektivitet mv. Han mente også at dette ble gjort etter oppdrag fra høyere hold og at opplysningene kunne gå til Trond Johansen, POT, utenlandske tjenester ol. Vitnet mener at bruk av agentene i fredstid vil kunne kompromittere agentene med tanke på deres krigsoppdrag."

Kommisjonen finner det usannsynlig at det har foregått en systematisk kartleggings- og rapporteringsvirksomhet fra agentnettet til Stay behinds ledelse om personers politiske tilhørighet og virksomhet. En annen sak er at det kan ha blitt gitt orienteringer om forhold av sikkerhetsmessig betydning og at også f eks NKP og ml-bevegelsen er blitt omtalt. Uttalelsen om at Stay behind-sjefen drev kartlegging "etter oppdrag fra høyere hold og at opplysningene kunne gå til Trond Johansen, POT, utenlandske tjenester ol" fremstår som en ren spekulasjon. Kommisjonen bemerker at Hoem i 1977 skrev et lengre notat til staben om forhold han ikke fant tilfredsstillende i Stay behind. Kartleggings- og rapporteringsvirksomheten er ikke omtalt. Det vises for øvrig til fremstillingen under 14.2.1.3. og 14.2.1.4.

Uttalelsene om kartleggingsvirksomheten i boken Norges hemmelige hær synes i atskillig utstrekning basert på bokens omtale av agentenes postforsendelser til postkasser på Oslos vestkant og stabens videreformidling av rapportene til Overvåkingssentralen. Disse opplysningene skriver seg i hvert fall for en del fra Frank

Siljeholt, en tidligere tjenestemann i E-staben, som forlot tjenesten i begynnelsen av 1980-årene. Til kommisjonen har Siljeholt forklart at hans oppgave i staben blant annet var ombæring av post:

"Postrundene skjedde daglig, men det var ikke post i dem hver dag. Det var særlig før og etter kurs det hopet seg opp. ... Vitnet leverte også post til Overvåkingssentralen av og til. Dette var ikke daglig, men kanskje en gang i uken. Han leverte det han tror var doble konvolutter, og som han derfor antar var videre befordring av post fra agentene. Vitnet kjente imidlertid ikke innholdet i konvoluttene og kan derfor ikke vite dette sikkert. ... På spørsmål sier han at det hendte at han fikk med post tilbake, men at dette ikke skjedde så ofte. ... Vitnet bemerker på dette punkt at hans refleksjon om innholdet i konvoluttene kan ha sammenheng med at han i sin tid har sett en instruks for Lindus, der overvåking av kommunister og suspekter inngår. Vitnet vet imidlertid ikke hvor gammel denne instruksjonen er eller om den fortsatt er gjeldende."

I tilknytning til utsagnet om doble konvolutter bemerker kommisjonen for ordens skyld at etter Sikkerhetsinstruksjonen skal dokumenter gradert Strengt hemmelig eller Hemmelig sendes i dobbelt konvolutt også når dokumenter bringes med bud.

Siljeholt har forklart at han hadde flere kontakter ved Overvåkingssentralen, blant andre Erik Næss. Kommisjonen kan ikke se at det Siljeholt har forklart gir grunnlag for noen antakelse om at agentene drev kartlegging av personers politiske virksomhet. Den instruksjonen han hevder å ha sett er kanskje den som er gjengitt ovenfor under 13.4.1.3. og som er utferdiget rundt 1950 og i praksis var gjeldende i første halvdel av 1950-tallet.

Kommisjonen vil ikke med dette ha sagt at det ikke har forekommet at Stay behind-agentene har drevet en viss kartlegging av personer i distriktet og at dette også kan ha omfattet personenes politiske tilhørighet. Kommisjonen er enig med forfatterne av boken Norges hemmelige hær i at kartlegging kan være nødvendig i sikkerhetsøyemed - med sikte på sikre agentens oppdrag i krig. At agenten selv sitter med slike opplysninger, kan det ikke være noe å utsette på. Heller ikke kan det være noe i veien for at ledelsen gir orienteringer om forholdet av sikkerhetsmessige grunner er av betydning å være oppmerksom på. Derimot har ikke agentnettet kunnet brukes for en systematisk innsamling av opplysninger om personers politiske tilhørighet eller virksomhet. Det er heller ikke noe som tyder på at dette er skjedd.

Kommisjonen ser ikke bort fra at Stay behind-personell undertiden kan ha blitt kontaktet av tjenestemenn i Overvåkingssentralen og bedt om å formidle opplysninger av overvåkingmessig interesse.

Kommisjonen finner det heller ikke usannsynlig at tjenestemenn ved sentralen, som blant annet foreleste på kurs for personell i Stay behind, fra tid til annen kan ha anmodet om at opplysninger av kontraetterretningmessig interesse måtte bli meddelt dem. Slike opplysninger kan også være gitt på personellets eget initiativ. En tidligere nettsjef - i virksomhet på 1970-tallet - har f.eks. forklart at han ved en anledning ga en slik opplysning videre til en tjenestemann ved Overvåkingssentralen.

Samme nettsjef har forklart at Erik Næss under et kurs på Torås fort skulle ha antydnet for noen agenter at han ønsket informasjon om subversiv virksomhet i distriktene. Nettsjefen ga straks ordre om at dette ikke skulle gis. Det var neppe første gang Næss

anmodet om slike opplysninger, og kommisjonen ser ikke bort fra at noen agenter har etterkommet anmodningen. Men nettsjefens uttalelser bekrefter samtidig at det ikke foregikk noen systematisk innsamling av slike opplysninger i regi av ledelsen i Stay behind.

14.3.2.2. Kartlegging ved bruk av private grupper eller personer med tilknytning til Stay behind

I boken Norges hemmelige hær, side 170 ff gis det uttrykk for følgende:

Med utgangspunkt i krigstidens erfaringer oppsto det i etterkrigstiden en rekke "private og uoffisielle beredskaps- og etterretningsgrupper". Kanskje så mange som ti-tolv slike grupper har fortsatt å eksistere "i et mer eller mindre nært samspill med de statlige hemmelige tjenestene". Flere av gruppene har hatt et "spesielt nært forhold til Stay behind-systemet". Mange medlemmer i disse private gruppene har samtidig vært medlemmer i Stay behind-systemet. Flere av medlemmene i gruppene har dessuten forankring i Heimevernet. Disse forholdene "skaper et nettverk på kryss og tvers som gjør demokratisk kontroll illusorisk, ikke minst gjelder dette Stay behind".

I boken er flere av disse gruppene betegnet ved navnet på den person som påstås å være gruppens leder. Fremstillingen i boken er gjennomgående svært generell og uklar. Gruppene mistenkeliggjøres, uten at det gjøres klart hva slags irregulære aktiviteter man mener gruppene står bak og hva slags forhold de står i til de hemmelige tjenestene. Når det gjelder én påstått gruppe, Helge O. Spilhaugs, er fremstillingen mer konkret. Spilhaug er major i Heimevernet og tidligere områdesjef for Stor-Oslo Syd-Øst Heimevernsavsnitt 021. I det sivile liv har han vært administrerende direktør ved A/S Kjettingfabrikken. Om Spilhaug fremsettes det en rekke påstander i boken på side 190 ff.

I korthet går påstandene ut på at Spilhaug hadde et privat "etterretningsapparat" som besto av personer med tilknytning til blant annet Heimevernet og Stay behind, som han var "talentspeider" for. Apparatet utførte oppdrag for etterretningstjenesten og overvåkingspolitiet og drev "politisk kartlegging og overvåking både i Forsvaret og i sivile venstreorienterte miljøer", som noen av hans "utvalgte menn" også infiltrerte. Han leverte "overvåkings- og spaningsrapporter" til Stay behind-ledelsen.

Ifølge boken besto Spilhaugs gruppe i stor utstrekning av personer rekruttert fra en ungdomsgjeng i Oslo - "Black-gjengen" - i slutten av 1950-årene. I boken omhandles seks navngitte personer som Spilhaugs betrodde menn. En av dem angis bare ved fornavn, Jan Erik. De fem som fremdeles er i live, har avgitt forklaring for kommisjonen. To av dem, Frank Siljeholt og Jan Erik, ble ifølge boken anbefalt av Spilhaug til tjeneste i Stay behind. Dette er bekreftet av Spilhaug.

Ingen av disse har imidlertid bekreftet at de under sin virksomhet i Stay behind har vært engasjert i politisk kartlegging etter oppdrag fra Spilhaug, enn si fra Stay behinds ledelse, eller har kjennskap til at slike forhold på noe tidspunkt ble rapportert fra

Spilhaug til ledelsen. Siljeholt har forklart at Spilhaug hadde informanter i de aller fleste ungdomsorganisasjonene, også på Universitetet. Jan Erik har gitt uttrykk for at ungdommer i miljøet rundt Spilhaug i 1960-årene ga ham opplysninger om personer som hadde ekstreme meninger med tilknytning til f eks kommunismen, men at det ikke dreide seg om en organisert rapporteringsvirksomhet, og at det ikke var kjent for ham hva Spilhaug gjorde med opplysningene. De øvrige tre har avvist å ha drevet en slik kartleggingsvirksomhet. Spilhaug selv har benektet å ha disponert personer til å drive kartleggingsvirksomhet for seg.

Om bakgrunnen for sin forbindelse med Stay behind har Spilhaug forklart at han i årene 1966-1974 hadde kontakt med oberstløytnant Knut Haukelid. Spilhaug var den gang avsnittsjef i Heimevernet. I november 1970 ba Haukelid om et møte med ham, der han ble presentert for sjefen for Stay behind, som ønsket hans hjelp til å finne pålitelige personer for tjenesten. To personer ble engasjert gjennom hans anbefaling, jf ovenfor. Kontakten varte i følge Spilhaug til 1980, og gjaldt praktiske militære øvelsesspørsmål og personellforhold. Den dreide seg aldri om politiske forhold i Norge.

Det er ingen tvil om at Spilhaug først og fremst har hatt kontakt med Overvåkingssentralen, som han i alle år har utført oppdrag for. Ifølge hans forklaring for kommisjonen dreier det seg om oppdrag av kontraetterretningsmessig karakter, som han for øvrig har gitt flere eksempler på. Det som skaper uklarhet er imidlertid hans kontakt med Erik Næss, hvis arbeidsområde ved sentralen ikke var kontraetterretning, men kontrasubversjon, og som med lovlige og ulovlige midler var engasjert i kartlegging av kommunister og ml-ere. Denne kontakten, som varte fra begynnelsen av 1960-årene til Næss forlot tjenesten i 1977, gjør det vanskelig å utelukke at Spilhaug, i hvert fall tidvis, kan ha blitt benyttet som informant om slike forhold, men da av Næss, ikke av ledelsen i Stay behind.

Kommisjonen bemerker at det i utgangspunktet har stått Næss fritt å benytte Spilhaug som informant så lenge de forhold som ble rapportert var av overvåkingmessig interesse. Det er likevel grenser for hvor langt overvåkingstjenesten kan bruke privat etablerte grupper for kartleggingsformål. Forholdene rundt Spilhaugs såkalte gruppe er ikke klare, og kommisjonen har ikke grunnlag for å anta at det har dreiet seg om en organisert gruppe som har drevet en form for systematisk kartlegging av norske borgere.

Også en annen av "talentspeiderne" i Stay behind hadde nær kontakt med Næss. Vedkommende har forklart seg som anonymisert vitne for kommisjonen. Næss brakte vitnet i kontakt med Stay behind-sjefen, som etter å ha blitt kjent med ham, ba ham foreslå kandidater til styrken. Dette var rundt 1974. Deretter var vitnet "talentspeider" frem til sjefen gikk av med pensjon ca 8 år senere. Vitnet var informant og infiltratør for Næss i ml-bevegelsen - og i visse høyreekstreme grupperinger - frem til 1979. Han har forklart at han aldri har hørt at nettene er brukt til politisk kartlegging. Han har understreket at han aldri informerte noen i Stay behind om sine gjøremål for Næss, og at han heller ikke informerte Næss om Stay behinds gjøremål. Kommisjonen peker på at forklaringen har redusert beviskraft ved at den er avgitt anonymt, i praksis uten rettslig ansvar. Kommisjonen har ellers ikke grunnlag for å trekke riktigheten i tvil på disse punkter.

Avslutningsvis nevnes at også andre personer har vært trukket frem som påståtte deltakere i "old boys"-nett el som skal ha utført irregulære oppdrag for E-staben. Erling Hoem har i sin forklaring for kommisjonen navngitt flere ledere i næringslivet som skal ha deltatt i en slik gruppe, som var i virksomhet i hans tid i staben. Gruppens formål var ifølge Hoem "overvåking av sovjetere i Norge og kommunister i norske bedrifter". Uttalelsene er basert på antakelser. I en senere forklaring presiserte Hoem at han hadde feilerindret navnet på lederen av gruppen. Han kjente ikke navnet på denne, men sjefen for Stay behind presenterte ham som lederen av en kjettingfabrikk. Videre presiserte han at en av næringslivslederne, "som hjalp tjenesten med dokumenter, var knyttet til tjenesten blant annet som instruktør og kunne ha en ordinær grunn for å bevege seg mye i tjenesten". For to andre bygget han på opplysninger fra sjefen for Stay behind om at de "tilhørte nettverket". For ytterligere to er "det mer vitnets egne refleksjoner som gjør at han plasserer dem i nettverket". Spilhaug har forklart at dette er personer som er ukjente for ham.

Kommisjonen har ikke holdepunkter for å anta at det er foregått politisk kartlegging i tilknytning til Stay behind etter 1950-årene. Det er likevel grunn til å peke på at den tette kontakten mellom ledelsen og andre personer tilknyttet styrken og Erik Næss ved Overvåkingssentralen, kan virke foruroligende; kanskje især at en person som Næss benyttet til infiltrasjon av politiske organisasjoner, ble engasjert til den uhyre viktige oppgaven å være "talentspeider" for Stay behind, tilsynelatende uten andre kvalifikasjoner enn Næss' anbefaling. Også andre personer som var knyttet til styrken frem til begynnelsen av 1980-tallet, kan gi grunn til - som personer i E-stabens ledelse på denne tiden har gjort overfor kommisjonen - å stille spørsmål ved grunnlaget for personellrekrutteringen. At styringen av styrken kunne være mangelfull, demonstreres av Meyer-saken, jf også fremstillingen under 13.4.3.

14.3.3. *Annen kartleggingsvirksomhet*

Som fremstillingen under 9.7.3.2. viser, har E-staben fått redigerte utskrifter av bånd fra overvåkingstjenestens avlytting av utenlandske kontorer. Det er på det rene at utskriftene har inneholdt navn på norske borgere som har deltatt i eller blitt omtalt i samtalenene.

Slike opplysninger har E-staben fått helt fra operasjon Muldvarp ble iverksatt rundt 1950. Etter 1960, da Overvåkingssentralen overtok virksomheten med unntak for avlyttingen av shippingkontorene, ble opplysningene gitt i form av redigerte utskrifter fra sentralens avlyttingsvirksomhet. Kommisjonen har lagt til grunn at de politiske myndigheter opprinnelig var innforstått med avlyttingsvirksomheten.

Fra begynnelsen av 1970-årene og i ca ti år fremover hadde E-staben dessuten en fast forbindelsesoffiser ved Overvåkingssentralen. Oppgaven var å analysere kontraetterretningmessige data fra telefonkontroll og annen overvåkingsevne, og offiseren hadde tilgang til sentralens saker om kontraetterretning, også de som gjaldt norske borgere.

Formålet bak E-stabens kontraetterretningmessige interesse var ønsket om innsikt i fremmede agents virksomhet her i landet - den første forsvarslinje mot norsk etterretningsevne, jf fremstillingen i 13.12.

Kommissjonen har under 9.7.3.2. vurdert instruksmessigheten av oversendelsen av utsladdete utskrifter fra telefonkontroll som pågikk til 1990/1991. Den har lagt til grunn at Overvåkingssentralen på et tidligere tidspunkt burde ha foretatt en nærmere vurdering av ordningen, som innebar at E-staben rent rutinemessig også fikk opplysninger om norske borgere, som staben ikke hadde tjenestlig behov for.

Kommissjonen har ikke sett noe instruksstridig ved ordningen med en forbindelsesoffiser fra E-staben ved Overvåkingssentralen. Ordningen forutsatte at vedkommende offiser også fikk tilgang til opplysninger om norske borgere i de kontraetterretningssaker som kunne være av interesse ut fra formålet.

Det er ellers ikke noe som tyder på at E-staben i det hele tatt har interessert seg for hvilke norske borgere som ble nevnt i samtaler, bortsett fra i særlige tilfeller, f eks hvor dette kunne tenkes å kaste lys over utenlandske intensjoner. Enn mindre er det grunn til å tro at utskriftene medførte noen form for registrering i E-staben. Det kan heller ikke antas at de samtaler som ble avlyttet inneholdt opplysninger av særlig sensitiv karakter, selv om det ikke kan ses bort fra at opplysninger om kontakter med utenlandske kontorer mv kunne brukes som negative personopplysninger.

Kommissjonen har også mottatt forklaringer om at en person i siste halvdel av 1950-årene ble engasjert av en tjenestemann i E-staben til å rapportere fra en festival i Moskva om holdninger som kom til uttrykk ved festivalen og "om de norske deltagerne - på generell basis". Oppdraget var kjent i Overvåkingssentralen, hvor det i et samtidig notat heter om vedkommende: "Reiser til Moskva etter oppdrag herfra. (FST/E)." Vedkommende hadde frem til 1960-61 to liknende oppdrag. I Overvåkingssentralens arkiver finnes for øvrig også andre dokumenter fra samme periode som viser samarbeidsprosjekter.

Tjenestemannen har forklart at også et par andre personer var engasjert av ham for liknende oppdrag. Det finnes et dokument som viser at tjenestemannen i 1971 informerte Politiets overvåkingstjeneste om nordmenns kontakt i utlandet med representanter for kommunistland.

Det synes klart at rapporteringen i 1971 ikke skjedde til E-staben eller på stabens initiativ. Antakelig dreier det seg om en form for "overskuddsinformasjon" som en av stabens kilder har rapportert til tjenestemannen med overvåkingspolitiet som egentlig adressat.

En slik rapportering kan være uheldig fordi den kan skape tvil om E-staben selv har drevet en slik form for kartlegging. Tilsvarende gjelder den virksomheten tjenestemannen sto bak ti år tidligere. Kommissjonen antar at virksomheten kan ha hatt sammenheng med tjenestemannens forbindelse med overvåkingstjenesten, som skrev seg fra begynnelsen av 1950-tallet. At overvåkingstjenesten kan bruke

etterretningstjenestens personell på linje med andre som informanter om overvåkingsmessig relevante forhold, er det ellers ikke noe instruksmessig til hinder for.

14.3.4. Kartleggingsvirksomhet ved etterretningstjenesten i Nord-Norge etter 1955

Fra 1947 til 1951 foregikk det en omfattende kartlegging av kommunister i Nord-Norge, i første rekke ved militære avdelinger, men også i Heimevernet. Også etter at samarbeidsinstruksen av 1955 fastslo at kartlegging av norske borgere var en oppgave for Politiets overvåkingstjeneste, har enkelte avdelingers E- og S-offiserer til tider drevet en viss kartlegging, som også ser ut til å ha gått lenger enn hensynet til sikring av militære områder, anlegg og fartøyer og hensynet til militære etterretninger tilsier. Virksomheten er vurdert under 11.2.2.4.

Kommisjonen skal i det følgende knytte noen kommentarer til den virksomhet som etter 1955 ble drevet av senere kommandørkaptein Ole Snefjellå ved Sjøforsvarskommando Nord-Norge, senere ved Forsvarskommando Nord-Norge, og av major Halfred Skau, som var tilsatt i E-staben og arbeidet som assisterende grensekommissær og sjef for Forsvarets forsøkstasjon Kirkenes. Det vises til fremstillingen i punkt 13.8.3.

Snefjellå organiserte en omfattende skipsfarts- og kystetterretning, et omfattende nett av kontakter langs kysten og om bord i skip. Skau var E-stabens representant og ansvarlig for stabens etterretningsarbeid i de utsatte grenseområdene mot Sovjetunionen, et område hvor det for øvrig var et ikke ubetydelig innslag av kommunister og nordmenn med tilknytning til Sovjetunionen fra krigens tid.

Kommisjonen ser det slik at den kartleggingsvirksomhet som ble drevet i etterretningstjenestens regi, i hovedsak skjedde som ledd i sikringen av etterretningsarbeidet eller med sikte på etablering av kontaktnett. Selv om det skjedde en viss rapportering til E-staben sentralt, er det ingen ting som tyder på at staben har interessert seg for, enn si styrt, denne del av virksomheten etter 1955.

Det er imidlertid på det rene at kartleggingsvirksomheten fra tid til annen gikk lenger enn hensynet til den militære etterretningsvirksomhet tilsa. Dette synes først og fremst å ha sin bakgrunn i det samarbeid som over år utviklet seg med Politiets overvåkingstjeneste i distriktet, et samarbeid som under tiden gikk lenger enn samarbeidsinstruksen forutsatte, jf vurderingene i 9.7.3.3. og 9.2.2.4. Dette samarbeidet synes i det vesentlige å ha foregått ved at etterretningstjenestens folk har bistått overvåkingspolitiet med informasjon, eventuelt også med materielle ressurser i forbindelse med spesielle overvåkingsoperasjoner.

Således er det på det rene at Halfred Skau ved en anledning på 1960-tallet, sto for ulovlig avlytting av møte i fagforeningen Nordens Klippe. Avlyttingen ble gjennomført etter anmodning fra tjenestemenn i Politiets overvåkingstjeneste. Det vises til fremstillingen under 13.7.5.

Den offiseren som installerte avlyttingsutstyret, tjenestegjorde ved Grensekommisariatet fra midt på 1950- til midt på 1970-tallet. Han har overfor kommisjonen gitt uttrykk for at dette for hans vedkommende var en engangsforeteelse. Han har ikke bekreftet å ha kjennskap til andre tilsvarende operasjoner. Hensett til at overvåkingspolitiets - og etterretningstjenestens - interesse for kommunistisk virksomhet i området var større på 1950-tallet, finner kommisjonen det vanskelig å se bort fra at det tidligere kan ha vært iverksatt andre ulovlige avlyttingsoperasjoner mot norske borgere.

Ronald Bye, som var LO-sekretær i Øst-Finnmark i årene 1963 til 1966, hadde nær kontakt med Skau. Bye har forklart for kommisjonen at samarbeidet mellom Skau og overvåkingstjenestens folk i hans tid i Kirkenes ikke var det beste, muligvis på grunn av meningsforskjeller av sikkerhetspolitisk karakter. Mens Byes kontakt med tjenestemenn i overvåkingspolitiet også omfattet utveksling av informasjon om kommunister mv, fikk han ingen slik informasjon fra Skau, som heller ikke spurte ham om slike forhold.

Bortsett fra den avlyttingsbistand som ble ytet overvåkingspolitiet, antar kommisjonen at Skaus kartlegging av nordmenns politiske tilhørighet og virksomhet neppe har strukket seg vesentlig lenger enn det som ble ansett for å være av betydning for løsning av de etterretningsmessige oppgaver han var pålagt.

14.4. Kartlegging og utveksling av opplysninger i samarbeid med utenlandske tjenester eller myndigheter.

14.4.1. Innledning

Fremstillingen under 13.3.6. viser at det i den første etterkrigstiden, etter hvert som den internasjonale spenning steg, ble drevet atskillig etterretningsvirksomhet her i landet av samarbeidende tjenester fra krigens tid. I første rekke var amerikanske tjenester virksomme. Dels dreide det seg om bruk av norsk territorium til etterretningsoperasjoner rettet mot Sovjetunionen, dels dreide det seg om forsøk på kartlegging av interne norske forhold, som ble oppfattet å være av sikkerhetsmessig betydning.

Interessen ser til å begynne med ut til først og fremst å ha vært rettet mot norske politikere og embetsmenns politiske holdninger, men etter hvert ble behovet for kartlegging av kommunister og kommunist sympatisører fremtredende. Dette var begrunnet i behovet for oversikt over kommunistenes potensiale som sikkerhetstrussel, især i den strategisk viktige norske handelsflåten, og i behovet for å hindre kommunisters innreise i USA. Den amerikanske virksomheten ser ut til å ha hatt en viss sammenheng med at amerikanerne hadde begrenset kunnskap om og tillit til norske politikere og norsk etterretningstjeneste - der arbeiderpartiregjeringen hadde utnevnt den tidligere kommunist Vilhelm Evang som sjef.

De norske hemmelige tjenestene var på et tidlig tidspunkt orientert om virksomheten. Allerede i oktober/november 1947 reiste Vilhelm Evang til USA med det siktemål å få avsluttet amerikanernes etterretningsvirksomhet Norge, jf fremstillingen under 13.3.6.3.

Reisen resulterte i en samarbeidsavtale, som i hovedtrekk innebar at amerikanerne gikk med på å bringe sin virksomhet til opphør mot at norsk etterretningstjeneste gikk inn i konkrete samarbeidsprosjekter og bidro med opplysninger som amerikanerne var interessert i. Dette omfattet blant annet personopplysninger om norske kommunister og kommunist sympatisører til bruk for amerikansk visumkontroll. Avtalen vil bli behandlet nedenfor under 14.3.3.1. Et sentralt spørsmål er om avtalen ble godkjent av de politiske myndigheter.

Som fremstillingen nedenfor viser, kan det i utgangspunktet se ut til at amerikanerne utøvte et visst press under forhandlingene. Det er imidlertid grunn til å minne om at frykten for kommunistene og kartleggingen av norske kommunister tok til for alvor etter den kommunistiske maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia i februar 1948 og statsminister Gerhardsens Kråkerøy-tale kort tid etter. Dette skjedde bare få måneder etter Evangs reise til USA. I kraft av disse begivenhetene har trolig den avtale som ble inngått med amerikanerne blitt oppfattet som fordelaktig på norsk side også ut fra den norske interesse i å motarbeide kommunistisk virksomhet.

Samarbeidsavtalen av 1947 var et resultat av at man på norsk side så det som maktpåliggende å ha kontroll over all etterretnings-, kartleggings- og annen klandestin virksomhet på norsk side. Avtalen innebar antakelig at amerikanernes egen etterretnings- og kartleggingsvirksomhet i Norge ble vesentlig redusert. Etter dette tidspunkt foreligger nokså sporadiske opplysninger om slik virksomhet frem til slutten av 1950-årene. Det ser likevel ut til at det ikke var helt enkelt å bringe amerikansk og annen alliert etterretningsvirksomhet under ønsket kontroll, jf E-stabens notat av 24. september 1954, gjengitt under 16.3.6.3.

Interessen for å sikre norsk kontroll kom kanskje særlig til uttrykk i bestrebelsene på å sikre norsk styring av okkupasjonsberedskapsstyrken Stay behind, jf fremstillingen under 13.4. Kommisjonen har ikke funnet at samarbeidende tjenester har utøvte virksomhet i tilknytning til Stay behind som reiser spørsmål av betydning for kommisjonens mandat.

I samarbeid med andre lands tjenester står utveksling av opplysninger sentralt. Dette reiser spørsmålet om innholdet den taushetsplikt som har vært gjeldende for tjenesten.

Tjenestemennene har undertegnet taushetserklæring. Etter denne har man forpliktet seg til taushet om opplysninger av betydning for rikets sikkerhet og til å vise aktsomhet i omtalen "av ugraderte tjenestesaker både i og utenfor tjenesten". Straffelovens § 121 er blant de bestemmelser som er nevnt i vedlegg til erklæringen. Den militære straffelovs § 69 innebærer generell taushetsplikt for opplysninger som er "betrodd" en i tjenesten eller som kan betegnes som "tjenestehemmelighet", jf også lov om forsvarshemmeligheter av 18. august 1914 §§ 1 og 3 som kan ses som bestemmelser om taushetsplikt.

Forsvarsdepartementets instruks for gradering og behandling av beskyttede dokumenter av 8. mars 1948 fastslo at "alle dokumenter (publikasjoner) som utgår fra institusjoner innen forsvaret skal betraktes som fortrolige. ... Denne instruks gjøres gjeldende som

Fellesinstruks for Forsvaret". Som vedlegg til instruksen var det blant annet vist til straffeloven § 121. I en kommentar til bestemmelsen het det at den omfattet "alt hva tjenestemannen i tjenestens medfør er meddelt under pålagt taushetsplikt eller stilltiende forutsetning herom (Jfr. taushetserklæringen)".

Den første sikkerhetsinstruks av 26. juni 1953 hadde en bestemmelse der det het: "Bestemmelsene om taushetsplikt i tjenesten gjelder alle saker, selv om de ikke er gitt noen beskyttelsesgrad".

I statsministerens rundskriv av 1. august 1962 om behandling av dokumenter merket "Taushetsplikt", som blant annet nevnte hensynet til "å verne om enkeltpersoners velferd", heter det at slike dokumenter skal merkes Taushetsplikt, men videre het det: "Disse bestemmelser medfører ingen endring i det forhold at enhver tjenestemann har plikt til å bevare taushet om vanlige tjenestesaker."

Kommisjonen legger til grunn at taushetsplikten gjennom hele granskingsperioden også har omfattet personopplysninger som tjenestemannen måtte bli kjent med, uavhengig av om de er av betydning for rikets sikkerhet eller ikke.

Kommisjonen viser ellers til de alminnelige rettslige utgangspunkter om forholdet til taushetsplikt mv som er fremstilt under 9.7.2.1. Som der fremhevet, vil samarbeid mellom hemmelige tjenester normalt forutsette utveksling av gradert informasjon. Kommisjonen antar at så lenge det ikke forelå nærmere instruks eller retningslinjer for samarbeidet, må utgangspunktet være at E-staben har kunnet gi opplysninger når dette var nødvendig for å få opplysninger av vesentlig betydning for norske sikkerhetsinteresser.

14.4.2. Meddelelse av visumopplysninger og opplysninger om sjøfolk på norske skip som anløp USA.

Fra slutten av 1940-årene gjorde E-staben som nevnt personundersøkelser for den amerikanske ambassade til bruk ved visumkontroll. Ambassaden fikk opplysninger om visumsøkeres tilknytning til Norges Kommunistiske Parti, sympati for den kommunistiske samfunnsoppfatning mv.

Grunnlaget for denne ordningen var etter alt å dømme den avtalen sjefen for E-staben, Vilhelm Evang, inngikk med amerikanerne i slutten av 1947. Avtalens nærmere rekkevidde er ikke helt klarlagt, jf nærmere under 13.3.6.3. Dette gjelder blant annet E-stabens utlevering av opplysninger om norske sjøfolk. For de sjøfolkene som trengte visum, ble opplysninger gitt som ledd i den alminnelige medvirkning ved visumkontroll. Det gjaldt f eks dem som måtte ha innreisetillatelse fordi de skulle gå om bord i amerikansk havn. De som bare skulle gå i land under landligge i amerikansk havn, trengte en spesiell tillatelse fra amerikanerne, som også forutsatte personopplysninger. Muligvis har amerikanerne først ut på 1950-tallet ønsket systematisk å kunne foreta også slike kontroller. Dette kan kanskje være bakgrunnen for den henvendelsen fra CIA som, på grunnlag av kravene i den såkalte McCarran-loven,

ble behandlet i Koordineringsutvalget den 7.april 1953. Av utvalgets protokoll fremgår at det kunne bli tale om å "sjekke" 18.000 norske sjøfolk i året; tallet synes å tilsi at henvendelsen forutsatte kontroll av en vesentlig del av alle norske sjøfolk i utenriksfart, med oppdaterte opplysninger hvert år. Henvendelsen viser i hvert fall at det var tale om en betydelig utvidelse av stabens medvirkning ved utlevering av personopplysninger om norske borgere.

Kommisjonen kjenner ikke sikkert til hva resultatet av amerikanernes henvendelse ble. Det fremgår av formuleringene i protokollen at henvendelsen var ledsaget av et press fra amerikanernes side - trusler om å opprette et "eget apparat" for å skaffe til veie informasjonene og ikke minst den underliggende mulighet for at en negativ holdning kunne få uønskete følger for norsk skipsfart, den gang kanskje den viktigste bidragsyter til landets valutainntekter. Protokollen viser at Koordineringsutvalget fant saken vanskelig og derfor ville ha den avklart med de politiske myndigheter. Som tidligere nevnt gikk Koordineringsutvalgets protokoller til medlemmer av Regjeringens sikkerhetsutvalg.

Kommisjonen antar at henvendelsen i hvert fall delvis ble positivt besvart, jf protokoll fra møtet i Koordineringsutvalget 28. mars 1958. Det fremgår her at Fst/E i en årrekke hadde utført undersøkelser av "personer som har søkt visa til De forente stater og i forbindelse med sjøfolk hvis skip anløper De forente stater", og at det kunne dreie seg om ca 12.000 undersøkelser i året. Det vises for øvrig til fremstillingen om handelsflåten under 8.5.4. og 9.7.1.2. b).

Av protokollen fra møtet 28. mars 1958 fremgår det også at ordningen vanskelig kunne fortsette på grunn av personellreduksjoner i E-staben og at formannen, Andreas Andersen, stilte spørsmål ved om ordningen i det hele tatt burde fortsette; han mente at norske borgere i hvert fall burde gjøres kjent med at det ble gitt slike opplysninger til utenlandske myndigheter. Som fremstillingen under 8.5.5.4. og 9.7.2.2. viser, må det antas at Politiets overvåkingstjeneste, som også tidligere hadde medvirket ved visumkontroll, omtrent fra dette tidspunktet overtok denne oppgaven fra E-staben.

Ifølge Trond Johansens forklaring til kommisjonen, fortalte Evang ham på slutten av 1950-tallet at USA-reisen i 1947 var drøftet i regjeringen og at han hadde hatt samtaler i USA med Trygve Lie og Finn Moe. Videre hadde Johansen fått forståelsen av at avtalen Evang inngikk med amerikanerne var godkjent av Regjeringens sikkerhetsutvalg el.

Regjeringens sikkerhetsutvalg ble opprettet i 1949. Utvalgets protokoller for tidsrommet frem til desember 1953 har ikke latt seg oppdrive verken ved Statsministerens kontor eller i noen av de øvrige berørte departementer. Avtalen ble inngått i 1947. Det er nærliggende å anta at avtalen kan ha blitt klarert på politisk nivå før Regjeringens sikkerhetsutvalg ble opprettet i 1949 - med forsvarsministeren, eventuelt i Forsvarsrådet. Jens Chr. Hauge har i sin forklaring for kommisjonen gitt uttrykk for at han

"anser det som helt utenkelig at det ble inngått en formell internasjonal avtale på dette punkt. På den annen side er det vel kjent at det i praksis etableres forbindelser og forståelser mellom forskjellige lands etterretningstjenester. Slike forståelser vil gjerne være muntlige. ... For Hauge

ville det eventuelt være helt utillatelig om norske tjenester inngikk avtale med amerikanske tjenester om visumsjekking av norske borgere. Men i praksis er det vel gjerne slik at utenlandske ambassader søker hjelp der de kan få den, uten at dette blir klarert på høyere politisk plan."

Kommisjonen finner det lite tvilsomt at en avtale ble inngått, selv om denne antakelig ikke var av "formell" art, men hadde karakter av gjensidig forståelse mellom partene. Hensett til avtalens innhold finner kommisjonen det også utvilsomt at den - i hvert fall i hovedtrekk - er blitt avklart på politisk nivå, slik Trond Johansen har forklart at Evang fortalte ham en gang i slutten av 1950-årene. Kommisjonen finner det klart at dette har vært avklart i Regjeringen eller Regjeringens sikkerhetsutvalg.

At det var inngått en konkret samarbeidsavtale, fremgår uttrykkelig av E-stabens notat av 8. januar 1948, oversendt Utenriksdepartementet 19. januar 1948 og forevist utenriksministeren, hvor også bakgrunnen for avtalen er beskrevet. Ikke minst bakgrunnen, blant annet at amerikanerne gjennom betalte nordmenn skaffet seg informasjon om "ledende politikere og embetsmenns politiske holdninger", tilsier at medlemmer av regjeringen har blitt orientert om hovedtrekkene i avtalen. Kommisjonen peker dessuten på at Koordineringsutvalget i 1953 ga uttrykk for at henvendelsen i anledning McCarran-loven hadde en "så stor politisk betydning at den må drøftes av Regjeringen". Utlevering av visumopplysninger og andre forhold avtalen av 1947 omfattet, jf 13.3.6.3, hadde også en betydning som gjorde dette naturlig.

For øvrig viser kommisjonen til sin drøftelse under 9.7.2.2. Kommisjonen har her lagt til grunn at de politiske myndigheter må antas å ha vært innforstått med at oppgaven med å gi visumopplysninger mv til amerikanerne ble overtatt av Politiets overvåkingstjeneste rundt 1958.

Det gjenstår å si noen ord om konsekvensene av å gi amerikanerne opplysninger om sjøfolk med kommunist sympatier. Fremstillingen under 8.5.4 viser at norske arbeidsmyndigheter fikk tilsendt lister over såkalte "deporterte" norske sjøfolk. Oppgaven over "deporterte" omfattet sannsynligvis alle de sjøfolk som amerikanske myndigheter nektet adgang til USA, enten dette skjedde ved gjennomgang av mannskapslister ved skipets ankomst til amerikansk havn, eller på grunn av kriminalitet el begått etter ilandstigning. Ved mønstringskontorene fikk "deporterte" ikke hyre på skip som anløp USA. Dette kunne innebære vesentlige begrensninger i sjøfolks yrkesmuligheter i handelsflåten.

Selv om kommisjonen ikke har funnet klar dokumentasjon for at denne sammenhengen var kjent for de politiske myndigheter, finner kommisjonen det sannsynlig. At den var kjent i Koordineringsutvalget er temmelig åpenbart. Utvalget behandlet gjennom årene flere saker som nettop angikk sjøfolk som fikk vanskeligheter på grunn av nektet ilandstigning i USA. Dessuten har utvalget vært opptatt av kontroll av påmønstringer. Fra et møte i Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg 19. februar 1951 går det frem av protokollen om overvåking i handelsflåten at

"En arbeider med en ordning basert på kontroll ved mønstringskontorene. Arbeidet skjer i kontakt med fagforeningsfolk."

Hensett til de sikkerhetsinteresser som var knyttet til handelsflåten, er det lite trolig at ikke medlemmer av Regjeringen sikkerhetsutvalg i hovedsak har vært orientert om forholdene.

14.4.3. *Opplysninger fra E-stabens avlyttingsvirksomhet*

Som fremstillingen under 13.6.1.3 viser ble E-stabens avlytting av diverse utenlandske kontorer, deriblant de sovjetiske shippingkontorer - operasjon Muldvarp, iverksatt på begynnelsen av 1950-tallet. Dette skjedde som et samarbeidsprosjekt med amerikanerne, trolig med grunnlag i samarbeidsavtalen fra 1947. Amerikanerne bidro med penger og personell til Muldvarp, til gjengjeld fikk de tilgang til opplysninger fra virksomheten. Fra begynnelsen av deltok amerikanske oversettere i arbeidet.

Da det etter en tid ble mulig å gjøre opptak, ble utskrifter av opptakene fordelt til amerikanerne. Det er noe uklart om det skjedde via Politiets overvåkingstjeneste, som fra et tidlig tidspunkt deltok i samarbeidet. Dette spiller imidlertid mindre rolle. Problemet er at utskriftene inneholdt opplysninger om norske borgere og deres kontakt med de kontorer som ble avlyttet.

Avlyttingsvirksomheten ble overtatt av Politiets overvåkingstjeneste i 1960. Kommisjonen viser til drøftelsen under 9.7.2.3, der det også er drøftet i hvilken grad det var kjent for overordnet myndighet at opplysningene ble gitt til amerikanerne. Det må være på det rene at Koordineringsutvalget og Regjeringens sikkerhetsutvalg fra begynnelsen av var kjent med operasjon Muldvarp og amerikanernes medvirkning. Koordineringsutvalget må også antas å ha vært kjent med at amerikanere deltok som oversettere i virksomheten, og i den egenskap fikk tilgang til opplysningene. Kommisjonen ser det som mest sannsynlig at overordnet politisk myndighet - Forsvarsdepartementet og/eller Regjeringens sikkerhetsutvalg - var innforstått med at utskriftene ble utlevert, eller at E-staben i hvert fall har hatt grunn til å regne med dette. Muligvis har det også blitt innhentet uttrykkelig godkjennelse fra politiske myndigheter. I denne forbindelse viser kommisjonen til at Evang i 1960 ville ha politisk godkjennelse for å utlevere avlyttete telexmeldinger til amerikanerne, jf notat av 29. desember 1960, gjengitt under 13.6.1.3. Dette fikk han. Å utlevere disse telexmeldingene måtte ha fortont seg som politisk vesentlig mindre ømtålig enn utlevering av det omfattende materialet fra telefonavlyttingen.

På denne bakgrunn finner ikke kommisjonen grunn til å komme nærmere inn på forholdet til taushetsplikten. Kommisjonen peker på at hensynet til å beholde et nært samarbeid om Muldvarp og i andre sammenhenger kan ha tilsagt at E-staben måtte strekke seg langt for å imøtekomme samarbeidende tjenesters ønsker. Under enhver omstendighet ser dette i hvert fall en tid ut til å ha vært nødvendig for å forhindre at samarbeidende tjenester satte i gang egen virksomhet.

De opplysninger om norske borgere som på denne måten ble brakt videre, kunne selvfølgelig få negative konsekvenser for de personer det gjaldt. Gjennom medvirkningen i visumkontrollen og avgivelsen av utskriftene fra telefonavlyttingen ble

det gitt en stor mengde opplysninger om norske borgere til andre lands myndigheter. Selv om dette samlet sett opprinnelig ble funnet å være i landets interesse, har kommisjonen stilt seg spørrende til at ikke omfang og varighet av ordningene har møtt større motforestillinger. For øvrig vises til fremstillingen under 9.7.2.

14.5. Påstander om misbruk av E-staben eller av posisjoner innenfor staben for politiske eller andre utenforliggende formål.

14.5.1. Innledning

I forbindelse med granskingen av om norske borgere har vært utsatt for ulovlig eller irregulær overvåking, skal kommisjonen etter sitt mandat undersøke de hemmelige tjenesters "eventuelle samarbeid med partier, organisasjoner eller institusjoner".

I påstandene om politisk misbruk av etterretningstjenesten inngår flere elementer. For det første er det fremsatt påstander om at tjenesten har vært misbrukt for politiske formål gjennom samarbeid med kretser i arbeiderbevegelsen om overvåking og registrering av kommunister og andre venstreradikale. Disse påstandene er behandlet i kapittel 15 og vurdert av kommisjonen i pkt 16.2. Som det fremgår hadde samarbeidet ulike sider, som kommisjonen dels har reist tvil om rettmessigheten ved, dels har funnet rettsstridig. Ikke i noe tilfelle er det imidlertid treffende å se samarbeidet som uttrykk for politisk styring av etterretningstjenesten. Drøftelser under 16.2 omhandler tjenestens plikt til ikke å la seg engasjere i den faglige eller politiske kamp, i samarbeid som delvis omfattet bruk av metoder som i seg selv var ulovlige.

Dernest har det vært påstått at E-stabens sjef frem til 1966, Vilhelm Evang, og deretter seksjonssjef, senere nestkommanderende og assisterende direktør, Trond Johansen, har misbrukt sine stillinger mer generelt til å overvåke politiske motstandere av Arbeiderpartiet eller personer eller grupper innenfor partiet og/eller ved å drive utilbørlig påvirkning eller rapportering med grunnlag i tjenstlige opplysninger.

Påstandene fikk sitt mest dramatiske uttrykk i boken *Vi som styrer Norge*. Som fremstillingen under 14.2 viser, påstås det i boken at E-staben gjennom flere tiår har avlyttet politikere i regjeringen, Stortinget, på partikontorer, embetsmenn i statsforvaltningen - endog personlige motstandere av "sentrale personer" i staben. Påstandene knyttes direkte til Vilhelm Evang og, etter hans tid, Trond Johansen, som ifølge boken fikk alt materiale fra avlyttingen og var E-stabens "reelle sjef". Ifølge forfatterens kilder skulle "inntrykket" i staben ha vært at disse to hadde fått "politisk klarering til å gjøre det som var nødvendig", jf boken side 154. Antydningen om overordnet politisk styring ligger også under bokens fremstilling av Trond Johansens forhold til Knut Frydenlund, Thorvald Stoltenberg og Johan Jørgen Holst.

Påstandene om avlytting er behandlet under 14.2. Kommisjonen understreker at påstandene savner ethvert grunnlag for så vidt gjelder perioden etter 1966, da Vilhelm Evang trådte tilbake som sjef for E-staben. Det foreligger antydninger om at E-staben i Evangs tid fra tid til annen skal ha avlyttet norske borgeres telefoner. Som nevnt under

14.2.1.3. vil ikke kommisjonen utelukke at den omfattende avlyttingsvirksomhet som, i samarbeid med Politiets overvåkingstjeneste, ble drevet i bunkeren frem til 1960, også fra tid til annen kan ha omfattet avlytting av norske borgere. Det mest sannsynlige er i så fall at dette gjaldt personer av overvåkingsmessig interesse.

Spørsmålet er om etterretningstjenesten på annen måte er blitt politisk misbrukt gjennom Evangs og Johansens politiske forankring eller engasjement. I vurderingen av dette spørsmål understreker kommisjonen at den etter sitt mandat bare skal ta stilling til virksomhet som er av interesse for spørsmålet om norske borgere har vært utsatt for ulovlig eller irregulær overvåking og registrering.

Når det gjelder Vilhelm Evang er det - med de reservasjoner som følger av fremstillingen under 16.2 - ingen holdepunkter for at han har misbrukt stillingen som sjef for E-staben til fordel for Arbeiderpartiet eller fraksjoner av partiet eller for andre utenforliggende formål.

Kommisjonen antar at de vedvarende mistankene mot Evang på offisershold og fra borgerlige kretser i første rekke har sammenheng med hans politiske bakgrunn som motdagist. Denne bakgrunn ga opp gjennom årene grunnlag for en rekke spekulasjoner - i sin alminnelighet eller knyttet til konkrete omstendigheter. Én av disse spekulasjonene, at Evang var sovjet-sympatisør, endog ikke kunne utelukkes som agent, eventuelt vervet som ung akademiker på linje med de britiske Cambridge-studenter Guy Burgess, Donald McLean, Kim Philby m fl, har etter manges mening ligget under de mistenkeligjørende holdninger Evang ble møtt med.

Kommisjonen skal i det følgende se nærmere på de påstander som er knyttet til Trond Johansens virksomhet i Arbeiderpartiet og kontakt med ledende Arbeiderpartipolitikere.

14.5.2. Særlig om Trond Johansens posisjon i E-staben og hans tilknytning til ledende politikere i Arbeiderpartiet og tillitsverv i partiet

De påstander som knytter seg til Trond Johansens rolle er generelle og ikke særlig presise. Dels er de knyttet til ham selv som påstått maktperson. De går da generelt ut på at han i praksis ikke bare har styrt etterretningstjenesten ut fra sine partipolitiske oppfatninger, men - i kraft av sine innsikter fra E-staben - også deler av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, som derved ble unndratt ordinær politisk eller demokratisk kontroll. Andre påstander ser Trond Johansen mer som en brikke for Arbeiderpartiet eller kretser innenfor Arbeiderpartiet, som gjennom ham har kunnet styre etterretningstjenesten på tvers av ordinære kanaler og skaffe seg informasjon av betydning i det politiske liv, om sikkerhetspolitiske forhold, om politiske motstandere mv.

Om påstandene er generelt å si at de utelukkende synes knyttet til to forhold: På den ene siden Trond Johansens sentrale posisjon i E-staben med de innsikter det ga ham og på den annen hans virksomhet i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske utvalg og først og

fremst hans nære forbindelse med de ledende Arbeiderparti-politikerne Knut Frydenlund, Thorvald Stoltenberg og Johan Jørgen Holst. Etter hva kommisjonen kjenner til, er det ikke fra noe hold gitt konkrete eksempler på misbruk som grunnlag for påstandene.

Påstandene er behandlet i Nygaard Haug-utvalgets innstilling, jf side 81 ff, især side 87 ff. Kommisjonen er i det alt vesentlige enig i Nygaard Haug-utvalgets vurderinger, som bekreftes av kommisjonens undersøkelser.

Påstanden om at etterretningstjenesten gjennom Trond Johansen rent generelt er misbrukt for partipolitiske eller andre formål, på tvers av ordinær politisk styring - hva enten Johansen er blitt brukt eller har opptrådt på eget initiativ - er ikke knyttet til spørsmålet om overvåking eller registrering av norske borgere. Kommisjonen viser til Nygaard Haug-utvalgets vurderinger, men vil for ordens skyld understreke:

Kommisjonen har innhentet forklaring fra alle gjenlevende sjefer for etterretningstjenesten i det tidsrom Trond Johansen har tjenestegjort i E-staben. Ingen har hevdet at han har misbrukt sitt politiske engasjement innad i tjenesten. Tvert imot fremheves det at Trond Johansens sentrale posisjon skyldes hans lange erfaring og uomstridte innsikt i etterretningsmessige og sikkerhetspolitiske forhold.

Heller ingen andre personer som har tjenestegjort i E-staben har overfor kommisjonen gitt uttrykk for at Trond Johansen har misbrukt sin posisjon i partipolitisk øyemed. For øvrig understreker kommisjonen at ingen politikere, uansett parti, herunder forsvarsministre fra andre partier enn Arbeiderpartiet, har antydnet overfor kommisjonen at det har skjedd en irregulær styring av etterretningstjenesten gjennom Trond Johansen eller - for den saks skyld - på annen måte.

Den nærmest motsatte påstand, at etterretningstjenesten på grunn av Trond Johansens posisjon som påstått "reell leder" og hans politiske kontakter, har styrt norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, finner kommisjonen ikke grunn til å kommentere i sin generelle form. Med utgangspunkt i sitt mandat - overvåking og registrering av norske borgere - skal kommisjonen se nærmere på spørsmålet om Trond Johansens innsikt og kunnskaper fra E-staben er blitt misbrukt gjennom hans deltakelse i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske utvalg eller i de kontakter han har hatt med Arbeiderparti-politikere. Det som i første rekke er av interesse i forhold til kommisjonens mandat, er om Johansen på denne måten har misbrukt tjenstlige personopplysninger.

Spørsmålet om misbruk er knyttet til om tjenstlige opplysninger er gitt i strid med taushetsplikt, eller om slike opplysninger på en usaklig eller utilbørlig måte er skjult fremstilt eller "siktet" med henblikk på å styre avgjørelser, f eks i ansettelsessaker.

Kommisjonen har ikke mottatt forklaringer som inneholder eksempler på eller konkrete påstander om at Trond Johansen skal ha misbrukt personopplysninger eller for den saks skyld andre tjenstlige opplysninger for politiske eller andre formål. Den eneste uttalelse om misbruk som foreligger for kommisjonen, skriver seg fra en tidligere tjenestemann ved Overvåkingssentralen. Vedkommende tjenestemann er gjengitt av forfatterne til Vi

som styrer Norge som "sentral kilde i Overvåkingspolitiet" for en opplysning om at Johansen brukte informasjonen fra tjenesten "på helt andre måter enn det som var forutsatt", jf side 146. Han har bekreftet å være kilde for denne uttalelsen. Hans forklaring for kommisjonen må oppfattes dithen at Johansen ved et par anledninger nærmest skal ha opptrådt sleivete i omgang med sensitive opplysninger fra sentralen. I ett tilfelle antydes at Johansen skal ha gitt en sensitiv opplysning videre til utenriksminister Stoltenberg. Ingen av tilfellene har noe med norske borgere eller med politiske forhold å gjøre, og kommisjonen finner ikke grunn til å kommentere dem nærmere. Tjenestemannen har fremhevet at han ikke har holdepunkter for å anta at Johansen misbrukte opplysninger for egne eller partipolitiske formål og har fremhevet at bokens uttalelser om politisk misbruk av opplysninger ikke skriver seg fra ham.

Kommisjonen antar at bakgrunnen for at så fremtredende politikere som Knut Frydenlund, Thorvald Stoltenberg og Johan Jørgen Holst søkte kontakt med Trond Johansen, i første rekke var hans innsikt i utenriks- og sikkerhetspolitiske spørsmål. Stoltenberg har forklart følgende om dette:

"Han ble kjent med Trond Johansen høsten 1964 gjennom Knut Frydenlund. Frydenlund og Johansen hadde da lenge vært venner. Trond Johansen imponerte med sine store kunnskaper og sin analytiske evne, og ikke minst sin evne til å tenke utradisjonelt og stille spørsmål ved etablerte sannheter. Vitnet oppdaget fort at dette var noe han trengte i de ulike stillingene han har hatt i politikken. Situasjonen er ofte at embetsverket legger opp til tradisjonelle opplegg og tenkemåter f eks i forhold til utenrikspolitiske fremstillinger. Vitnet snakket derfor ofte med Trond Johansen. Vitnet hadde behov for denne form for høyttenking. Det var som oftest vitnet selv som tok initiativ til møter, som oftest fant sted på dennes kontor, men også av og til når de to møttes privat. Etter hvert ble de også private omgangsvener. Vitnet tror at Knut Frydenlund hadde tilsvarende type kontakt med Trond Johansen. Han presiserer at den kontakten han hadde, selv om den delvis var privat, hele tiden var offisiell og åpen ved at hans foresatte og medarbeidere i departementet var orientert. Ved to anledninger fremsto også Trond Johansen som offisiell delegat ved delegasjonsreise til Midtøsten og til det tidligere Jugoslavia. Vitnet presiserer at han selvsagt var oppmerksom på problemstillingen at noen kunne mene at denne type kontakt var spesiell. I Utenriksdepartementet var det også en del som ga uttrykk for dette, og antakelig også en del som reagerte uten å si noe. Fra vitnets side var kontakten imidlertid helt gjennomtenkt og altså noe han følte et sterkt faglig behov for.

Vitnet sier at samtalene i det vesentlige gjaldt øst-vest problematikk, Midtøsten-problematikk og utenrikspolitiske spørsmål generelt. Det var ikke snakk om fra Trond Johansens side å gi taushetsbelagte opplysninger. Denne type hemmelige opplysninger kunne vitnet dessuten få selv fra Forsvarssjefen, eller fra sin statssekretær ... som var admiral. Det var heller ikke opplysninger han var ute etter fra Trond Johansen, men vurderinger. Vitnet presiserer videre at det formelt sett ikke var en ukorrekt måte å gå frem på. Som forsvarsminister har man anledning til å henvende seg til en hvilken som helst person innenfor systemet."

Kommisjonen finner det ikke unaturlig om ansettelsesspørsmål fra tid til annen kan være tatt opp i de samtaler Johansen har ført med Stoltenberg eller Holst. At det kunne skje, er også bekreftet av Johansen selv. Kommisjonen har imidlertid ikke grunnlag for å anta at det har ligget noen form for misbruk i at forsvarsministeren har søkt Johansens råd i slike spørsmål, eventuelt også fått dem. På bakgrunn av Stoltenbergs forklaring finner kommisjonen grunn til å understreke at i den utstrekning Johansen måtte ha gitt ellers taushetsbelagte opplysninger til forsvarsministeren, vil dette under ingen omstendigheter være brudd på taushetsplikt; det gjelder også personopplysninger.

Når dette er sagt vil kommisjonen understreke at det ikke er holdepunkter for og heller ingen som har påstått at Trond Johansen har hatt eller forsøkt å ha innflytelse i ansettelsessaker i Forsvaret, enn si på en utilbørlig måte skulle ha forsøkt å styre ansettelser f eks gjennom uriktige eller skjeve fremstillinger av faktiske forhold.

Det som gjenstår er det generelle spørsmål: Om det er eller bør være særlige begrensninger for hvilket politiske engasjement og hvilke kontakter tilsatte i etterretningstjenesten bør ha. Dette spørsmål, som ligger utenfor kommisjonens mandat, er inngående drøftet av departementsråd Dag Berggrav i "Betenkning om de juridiske og etiske sider ved politisk engasjement og virke for ansatte i etterretningstjenesten" av 15. februar 1993. Berggrav foreslo å instruksfeste en regel med følgende innhold:

"Sjefen for E-tjenesten (henholdsvis S-tjenesten og Politiets overvåkingstjeneste), dennes nestkommanderende og avdelingssjefer/seksjonssjefer bør ikke engasjere seg i partipolitisk virksomhet ved å la seg velge eller oppnevne som medlem av et partis utvalg, styre eller råd, eller ved å påta seg andre partipolitiske tillitsverv."

I betenkningen gir Berggrav avslutningsvis uttrykk for at all informasjon skal gå tjenestevei, hvis det ikke er gitt fullmakt til å gå frem på annen måte, og at det av instruksen klart bør "fremgå at nestsjefen og seksjonssjefen [i etterretningstjenesten] ... ikke har fullmakt til å informere forsvarsministeren eller andre regjeringsmedlemmer direkte", jf side 23. For ordens skyld peker kommisjonen på at det selvfølgelig står forsvarsministeren fritt å konsultere hvem han vil blant sine underordnede i alle etater.

I lys av Berggravs betenkning har Nygaard Haug-utvalget vurdert Trond Johansens forhold, jf innstillingen side 93-96. Utvalget peker på at Johansens politiske engasjement og kontakter har eller kan ha hatt uheldige konsekvenser, som nærmere beskrives. Det fremheves imidlertid at kontaktene gjennom alle år var vel kjent for Johansens foresatte, uten at disse oppfattet det som et problem eller lot Johansen forstå at de ikke var akseptert. Utvalgets konklusjon er at om Johansen "kan kritiseres for å ha brakt seg selv opp i en slik situasjon med en slik nærhet til og hyppig kontakt med sentrale personer i Arbeiderpartiet, [å] det i så fall ... være i svært liten grad". Kommisjonen kan i det alt vesentlige tiltre utvalgets vurderinger.

Avslutningsvis vil kommisjonen knytte noen kommentarer til det forhold at Trond Johansen gjennom årene opptrådte som en slags veileder for en del yngre politikere og journalister, i det vesentlige med tilknytning til Arbeiderpartiet, i deres kontakter med representanter for kommuniststyrte land. Kommisjonen forstår det slik at han orienterte dem om hvorledes de skulle forholde seg i forskjellige situasjoner ut fra den generelle forutsetning at alle representantene måtte oppfattes som mulige etterretningsagenter.

Det som kan gjøre denne type virksomhet problematisk, er at kontakt med representanter for kommuniststyrte land lett vil kunne få negative konsekvenser i form av klareringsnektelse eller simpelthen ryktemakeri. Det var dermed opp til Trond Johansen gjennom sin posisjon å gå god for dem han var veileder for. I dette har det prinsipielt sett ligget et maktmiddel, især hvis kontaktene ikke ble rapportert til politiets overvåkingstjeneste, noe de neppe alltid ble. I en mer drastisk variant innebærer en slik rådgivningsvirksomhet også muligheten for å gi dårlige råd, som bringer vedkommende

opp i et alvorlig utføre. Motstykket til en slik eventualitet er eksempelvis Einar Førde som har uttalt at han ble "reddet" av Trond Johansen i Treholt-saken. Med dette mente han at han unngikk en farlig situasjon fordi han fikk gode råd.

Det finnes ikke noe grunnlag for å anta at Johansen har misbrukt sin rolle som rådgiver. Kommisjonen kan heller ikke se at Johansen kan kritiseres for å ha opptrådt i en slik rolle, bortsett fra at han i større utstrekning burde ha rapportert kontaktene til Politiets overvåkingstjeneste. Ved å rapportere slike forhold vil man trolig også redusere sjansene for at kontaktene påkaller overvåkingstjenestens søkelys. Kommisjonen finner avslutningsvis grunn til å peke på at den veiledningsvirksomhet Johansen drev åpenbart fylte et reelt behov, som overvåkingstjenesten ikke synes å ha dekket. Etter hva kommisjonens har brakt i erfaring har tjenesten gjennom granskingsperioden i liten utstrekning utøvet noen veiledningsvirksomhet overfor personer som har vist interesse for kontakt med representanter for øst-land.